

Turkish Journal of Diaspora Studies

ISSN: 2717-7408 (Print) e-ISSN: 2757-9247 (Online)
Journal homepage: tjds.org.tr

Türkiye ve Azerbaycan'ın Diaspora Politikalarının Karşılaştırılması: "Ortak Diaspora Politikaları Mümkün müdür?"

M. Mustafa İyi & Aisha Umarova

To cite this article: M. Mustafa İyi & Aisha Umarova (2022) Türkiye ve Azerbaycan'ın Diaspora Politikalarının Karşılaştırılması: "Ortak Diaspora Politikaları Mümkün müdür?", Turkish Journal of Diaspora Studies, 2(2), 208-239, DOI: 10.52241/TJDS.2022.0048

To link to this article: <https://doi.org/10.52241/TJDS.2022.0048>

Submission Date: August 8, 2022 **Acceptance Date:** September 19, 2022

Article Type: Research Article

Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Published online: 30 September 2022

Submit your article to this journal [↗](http://tjds.org.tr)

Full Terms & Conditions of access and use can be found at
tjds.org.tr

Türkiye ve Azerbaycan'ın Diaspora Politikalarının Karşılaştırılması: “Ortak Diaspora Politikaları Mümkün müdür?”

M. Mustafa İyi^a & Aisha Umarova^b

^aSosyoloji, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bursa Teknik Üniversitesi, Bursa, Türkiye & ^bİktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Özet

Ana vatandan bir şekilde göç etmiş, mesken ülkede kültürünü koruyup sürdüren ve ana vatana dönme mitini somut bir ideal olarak hayal eden toplumsal grupları tanımlamak için kullanılan klasik diaspora kavramının tarihini genel olarak Yahudi ve Yunan tecrübeleri oluşturmaktadır. 1990’larda haberleşme, iletişim ve ulaşımın hız kazanması, yer değiştirmenin kolaylaşmasıyla birlikte dünyadaki göç hareketleri artarak devam etmiş ve mesken ülkede ulus-ötesi ilişkiler geliştiren modern diasporaların varlığı söz konusu olmuştur. Modern diasporalar zamanla ana vatanın ilgisini çekmiş ve ana vatanın bu gruplara karşı çeşitli politikalar geliştirmesine neden olmuştur. Bu çalışma Türkiye ve Azerbaycan’ın yurt dışındaki vatandaşlarına yönelik diaspora politikalarını tarihsel bir perspektifle ele alarak diaspora politikalarındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyacaktır. Ardından bu iki devletin Türk dünyası bağlamında halihazırda ne tür faaliyet ve politikaları olduğu incelenecektir. Çalışmanın kuramsal ve tarihsel arka plan tartışmasından sonra her iki ülkenin diaspora kurumları olan Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (Türkiye) ile Diaspora Devlet Komitesi’nin (Azerbaycan) ortak diaspora politikaları geliştirebilme imkanları tartışmaya açılacaktır. Doküman incelemesi yöntemiyle, literatürdeki çalışmalar ve bahsi geçen kamu kurumlarının raporlarını incelenerek veriler toplanmış, iki ülkenin ortak diaspora politikası üretebilmesinin imkânı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Diaspora Politikaları,
Türkiye, Azerbaycan,
Türk Diasporası

Comparing Diaspora Policies of Turkey and Azerbaijan: “Are Common Diaspora Policies Possible?”

M. Mustafa İyi^a & Aisha Umarova^b

^aDepartment of Sociology, Faculty of Humanities and Social Sciences, Bursa Teknik University, Bursa, Türkiye & ^bEconomic Development and International Economics, Institute of Social Sciences, Istanbul University, Istanbul, Türkiye

Abstract

The term diaspora is used to describe social groups that have migrated from their homeland, and preserved and maintained their home country’s culture. In the 1990s, with the acceleration of communication, transportation, and the ease of displacement, migration movements in the world increased and modern diasporas developed transnational relations in their country of residence. Modern diasporas have attracted sending states’ attention over time and have led states to develop various policies for institution building, political participation, lobbying, and civil and social rights. This article reveals the similarities and differences in Turkey and Azerbaijan’s diaspora policies from a historical perspective and examines the kinds of activities and policies these two states currently have in the context of the Turkish world. The possibility of the Presidency for Turks Abroad and Related Communities (Turkey) and the State Committee on Work with Diaspora (Azerbaijan) developing common diaspora policies is also discussed. The study’s data is collected using the document analysis method, which includes a literature review and an examination of reports from the public institutions mentioned, in order to discuss the possibility of the two countries to producing a common diaspora policy.

Keywords

Diaspora Policies,
Turkey, Azerbaijan,
Turkish Diaspora

Giriş

Diaspora kelimesi etimolojik olarak “tohumları saçmak veya ekmek” anlamına gelen Yunanca diaspeirō kelimesine dayanmaktadır (Constant ve Zimmermann, 2016). Kavram açısından diaspora tanımı değişmekle birlikte genel olarak ana vatandan gönüllü veya zorunlu göç yoluyla dağılmış ve etnik kimliğini sürdüren grup anlamında kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu’na göre ise diaspora, ana yurdun dışında azınlık olarak yaşayan grupları ifade etmek için “kopuntu” olarak ifade edilmektedir. Diaspora kavramı literatürde temelde iki şekilde ele alınmaktadır (Grossman, 2019, s. 2). Bunlardan biri pozitivist bir perspektife dayanan, diasporanın somut olarak var olduğunu ve ölçülebilir olduğunu belirten görüştür (Sheffer, 2003). Bir diğer yaklaşım ise diasporanın sosyal olarak söylem, bilinç veya kimliğe dayalı olarak inşa edildiğini belirten yaklaşımdır (Clifford, 1994; Brash 1996).

Robin Cohen, *Küresel Diasporalar* (Global Diasporas) (2019, s. 1-2) başlıklı çalışmasında diaspora kavramının gelişimini, “(1) 1960’lar ve 1970’lere kadar hakim olan ve sadece Yahudi deneyimini anlatmak için kullanıldığı dönem; (2) 1980’ler ve sonrasında William Safran’ın diaspora kavramını farklı kategorilerde (gurbetçi sürgün, politik mülteciler, yabancı) yerleşimcileri de kapsayacak şekilde kullandığı dönem; (3) 1990’ların ortalarından itibaren ortaya çıkan üçüncü evrede diaspora olarak adlandırılan grupların yayılması ve bunların incelenmesi için yeni yolların geliştirilmesine sıcak bakan sosya inşacı teorisyenlerin eleştiriler geliştirdiği dönem; (4) sosyal inşacı eleştirilerin yerleşik hale geldiği bununla beraber diaspora kavramına yönelik ilgi ve tanımlamaların arttığı dönem” olmak üzere dört evre üzerinden anlatmaktadır.

Cohen, Diaspora (Klasik) kavramının ilk evresini oluşturan ve 1960-1970’lere kadar devam eden bu süreçte kavramın tek bir manası olduğu ve bunun da Yahudileri tanımlamak için kullanıldığını belirtmektedir (2019, s. 1). 1990’lardan sonra ise göçle beraber grupların yayılması, kimliklerin yersiz yurtsuzlaşması gibi hususlarla birlikte (modern) diaspora kavramı sosyal olarak inşa edilerek günümüzdeki anlamıyla pekişmeye başlamıştır (Cohen, 2019, s. 2). William Safran’a (1999) göre ise diaspora, belirli bir merkezden iki veya daha fazla bölgeye dağılmış; ana vatana ilişkin ortak hafıza, vizyon veya mitosa sahip; buldukları mesken ülkede tam olarak kabul görememiş grupları tanımlamak için kullanılmıştır. Gabriel Sheffer’in (2003) de diaspora kavramsallaştırmasında diasporanın oluşabilmesi için göç şarttır. Buna ek olarak Sheffer (2003) diasporaların somut varlıklar olduğunu ve etnik-ulusal bağlar nedeniyle mesken ülkede bir araya gelerek diasporayı oluşturduğunu ifade etmektedir.

Gamlen (2008), diasporanın temel özelliklerini iki veya daha fazla yere dağılma, bir vatana doğru yönelim ve zaman içinde grup sınırlarının korunması olarak açıklamaktadır. Gazosó’ya (2017) göre (1) coğrafi olarak dağılmış göçmen kökenli makro topluluklar, (2) kendilerini çevreleyen toplumla bütünleşmiş fakat tam olarak asimile olmamış topluluk-

lar, (3) başka bölgelerde yaşayan ancak aynı kökene sahip olduklarına inanılan akraba topluluklar ve (4) gerçek veya hayali atalarının vatani veya akraba devletleriyle sembolik veya nesnel ilişkileri olan toplulukları diaspora olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Gazsó'ya (2017) göre, bir topluluğun diaspora olabilmesi için mesken ülkedeki toplumla toplumsal olarak bütünleşirken kültürel asimilasyona direnmesi yani mesken ülkedeki topluluğa karşı ötekiliğini koruması gerekmektedir.

Bir diaspora grubunun temel özelliklerinin fiziksel dağılıma, vatana yönelim ve grup kimliğinin sürdürülmesi olduğunu söyleyen Gamlen (2013), diasporayı “belirli bir menşeye yerinden uzakta yaşayan hayali bir topluluk” olarak tanımlamaktadır. Gamlen (2013) diaspora kimliğinin tamamen kaybolabilir, gelgitli olabileceğini, aktif veya uykuda olabileceğini belirterek diasporanın bağlılık derecesinin ana vatandaki olaylara bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Gamlen'in kavramsallaştırmasına karşın Sheffer (2003), Benedict Anderson'un “hayali cemaatler” kavramsallaştırmasını vurgulayarak diasporanın hayali bir cemaat olmadığı aksine bu toplulukların yapısal, organizasyonel ve davranışsal karakteristiğini “diasporik” ve tüm bu karakteristik özelliklerinin fark edilebilir ve görülebilir halini de “diasporism” olarak tanımlamaktadır.

Eski adıyla Türk Konseyi veya Türk Keneşi yeni ismiyle Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Devletleri arasında iş birliğini geliştirmeyi hedefleyen uluslararası bir kuruluştur. Kasım 2021'de İstanbul'da yapılan zirveyle yeni ismine kavuşan teşkilat, “Türk Dünyası 2040 Vizyonu”nda birçok alanda ortak politika ve faaliyetlere dayalı iş birlikleri içeren ifadeler yer almıştır. “Diaspora politikalarının güçlendirilmesi, ortak diaspora faaliyetleri ve kaynak ülkelerde diasporaların toplumsal hayata katılımı için stratejiler” gibi hedefler bu vizyonda üzerinde durulan başlıklar olmuştur. Türk Devletleri Teşkilatı içerisinde önemli aktörler arasında olan Türkiye ve Azerbaycan'ın bu anlamda diasporasına yönelik halihazırda ne gibi diaspora politikalarına sahip olduğu, diaspora politikaları geliştirdiği ve diaspora için ortak olarak ne tür politikalar geliştirebileceği önemli sorular olarak belirmektedir. Dolayısıyla bu makale önemli bir alan olarak beliren bu soruları da kapsayan bir tartışma açmayı hedeflemektedir. Bununla beraber literatür incelendiğinde Türkiye (Bkz.: Adamson, 2019; Aksel, 2014; Arkilic, 2016; Aydın, 2014; Mencutek ve Başer, 2018; Öktem, 2014; Ünver, 2013) ve Azerbaycan'ın (Bkz.: Babanlı, 2016; Əliyev, 2005; Qurbanov, Hüseyinov, ve Miraləm, 2006; Romyansev, 2012; Uslu ve Kocaman, 2013) diaspora politikalarını inceleyen çeşitli çalışmaların olmasına karşın bu iki ülkenin diaspora politikalarını karşılıklı inceleyen ve hangi alanlarda ortak politikaların geliştirilebileceğini tartışan kaynakların olmaması bu çalışmanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Bu yazının amacı Türkiye ve Azerbaycan'ın diasporasına yönelik geliştirdiği diaspora politikalarına tarihsel bir bakış açısıyla inceleyerek bu iki devletin diaspora politikalarındaki benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymaktır. Aynı zamanda bu benzerlik ve farklılıklardan hareket ederek Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak diaspora politikaları geliştire-

rebilme imkanları tartışmaya açılacaktır. Çalışma nitel yönteme başvurarak Türkiye ve Azerbaycan'ın diaspora politikalarını içeren kamu kurumlarının rapor, analiz ve web sitelerinden yararlanmak koşuluyla ilgili dokümanlardan veri toplayacaktır. İncelenen bu dokümanlar diaspora politikaları ve diaspora politikalarını kapsayan ifadeler çerçevesinde içerik analizine tabi tutularak diaspora politikaları çerçevesinde analiz edilecektir. Dokümanlardan elde edilen bilgiler çalışmanın muhtelif yerlerinde doğrudan alıntılarla aktarılacaktır. Elde edilen bu veriler Alan Gamlen'in *Diaspora Engagement Policies: What are they, and what kinds of states use them?* (2006) başlıklı çalışmasında oluşturduğu diaspora politikaları türleri kavramsallaştırması çerçevesinde incelenecektir. Gamlen (2006) bu kavramsallaştırmasında diaspora politikalarını "Kapasite Geliştirme, Hakları Genişletmek ve Karşılık Almak" olmak üzere üç başlık altında incelemektedir. Dolayısıyla Türkiye ve Azerbaycan'ın diaspora politikasının Gamlen'in teorik çerçevesi içerisinde nerede yer aldığı ve nasıl değerlendirilebileceği, iki ülkenin ne tür ortak diaspora politikaları geliştirebileceği bu çalışmanın temel sorularını oluşturmaktadır. Bu anlamda Türk Devletleri Teşkilatı'nın 2040 vizyonundan hareket ederek "iki devlet bir millet" olarak tarif edilen Türkiye Azerbaycan ilişkisinin iki devletin diaspora politikaları çerçevesinde göz önünde bulundurularak reel düzlemde ne gibi ortaklıkların mümkün olabileceği tartışmaya açılacaktır. Ayrıca son kısımda politika önerileriyle iki devletin aynı zeminde buluşarak geliştirebileceği diaspora politikalarından bahsedilecektir.

Kurumsal Çerçeve

Diaspora politikaları

Devletlerin yurt dışındaki vatandaşlarını veya çeşitli aidiyetlere sahip oldukları gruplara yönelik politikalar geliştirmeleri ve bu politikalar ile vatandaşlarını ve ortak bağları olan grupları aynı çatı altında toplayarak diaspora terimiyle nitelendirmeleri yakın tarihi olan bir yönelimdir (Dufoix, 2011, s. 82-83). 1990'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan diaspora kavramı devletlerin ve uluslararası kurumların ilgisi giderek artmaktadır. Öyle ki, siyasi konuşmalar, bürokratik gözetim ve kontrol uygulamaları, kalkınma stratejileri ve vatandaşlık düzenlemeleri yoluyla dünyanın her yerinde hükümetler "diasporaları" olarak tanımladıkları grupları benimseye başlamışlardır (Ragazzi, 2014, s. 75). Böylelikle devletler diasporalarını dış politika için bir çarpan olarak kullanabilme imkanını kazanmışlardır. Dolayısıyla 1990'lı yıllardan itibaren dış politikanın şekillendirilmesinde etnik lobcilik ve göçmen örgütlerin rolü daha dikkat çekici hale gelmiştir (Ragazzi, 2014, s. 76). İlk diaspora politikası girişimlerinin çoğu işçi dövizi akışlarının kolaylaştırılması ve geliştirilmesine odaklanmışken son zamanlarda geliştirilen diaspora politikaları beceri ve bilgi aktarımı, diasporaların kültürlerini tanıtmada ve ana vatani turist yerleri olarak tanıtmaya ve diasporanın siyasi süreçlere katılımı gibi alanları içermektedir (Fransen ve Siegel, 2011, s. 2).

Diaspora politikaları menşee devletlerin sembolik ulus inşası, kurumsal inşaa ve bir dizi hak ve yükümlülüklerin sağlanması yoluyla bireysel ve kolektif düzeyde yurt dışındaki vatandaşlarına ulaşmayı ve onlarla ilişki kurmayı amaçlayan faaliyetler ve söylemlerin bütünüdür (Arkilic, 2016, s. 12). Devletler, dünya çapında diaspora olarak kabul edilebilecek nüfuslarla bağlantı kurmak için diasporalarına yönelik resmî katılım politikaları oluşturmaktadır. Liu ve Dongen (2016), diaspora politikalarını, yeni dinamikler getiren ve mevcut yapıları değiştiren ulusötesi sosyal aktörlerle aktif ve değişken bir ilişki kurmak olarak tanımlamaktadırlar. Gatzó (2017) devletin tüm dünyaya dağılmış ortak ulusal topluluklarına yönelik kültürel, dilsel ve dini mirasını destekleyen programlar ve ulusal birliğe bağlılığı yeniden teyit etmek için bazı sembolik politikaların uygulandığını söylemektedir. Bu sembolik politikalara örnek olarak ulusun bölünmesini ve sınırların ötesindeki sembolik birliğini hatırlatmaya adanmış ulusal günleri (5 Temmuz Yabancı Slovaklar Günü, Polonya Diasporası ve Yabancı Polonyalılar Günü) gösteren Gatzó (2017), bu tür pragmatik ve sembolik akrabalık uygulamalarının genel olarak farklı düzeylerdeki özel devlet kurumları tarafından yönetildiğini vurgulamaktadır.

Ragazzi'ye (2014) göre yıllarca dışlanmış, reddedilmiş veya unutulmuş olan yurt dışındaki topluluklar artık ulusal nüfusun kurucu unsuru olarak görülmekte ve devletler yurt dışında bağı oldukları toplulukla arasındaki yasal ve sosyal bağı güçlendirilmektedir. Bazı hükümetler yurt dışındaki nüfuslarının hareketlerini kısıtlamaya ve denetlemeye çalışırken, bunun aksine çok sayıda devlet yurt dışındaki vatandaşlarının, vatandaşlığının korunmasını veya bunlara erişimini kolaylaştırılması için politikalar geliştirmektedir (Ragazzi, 2014, s. 75-76). Bunun yanı sıra, birçok devlet temsil yapılarını yeniden düzenleyerek yurt dışındaki nüfuslarının seçme ve seçilme hakkı gibi siyasi haklarını genişletmektedir. Bunun yanında bazı devletler sosyal hakları içeren refah koruma ve bakım programları da uygulamaktadır (Ragazzi, 2014, s. 76).

Çin'in diaspora politikalarına değinen Liu ve Dongen (2016), 1993 yılında yurt dışından geri dönen öğrenci sayısının düşük olmasına karşın "deniz aşırı çalışmaları desteklemek, Çinli öğrencilerin geri dönüşünü teşvik etmek ve onları desteklemek" politikasını vurgulamaktadır. "On iki kelime" olarak bilinen bu politika hareket özgürlüğü, yeni yapılan programlarla yüksek maaş ve araştırma fonları sunmaktaydı. Aynı zamanda Çin'in resmi sloganı, "ülkeye hizmete geri dönmek" yerine "ülkeye hizmet etmek" olarak değiştirildi ve Çin'e fiziksel olarak geri dönmeden ekonomik kalkınmaya katkı sunma imkanı sağlandı (Liu ve Dongen, 2016, s. 816). Fas'ın diaspora politikalarından bahseden Mahieu (2015), "Yaz Üniversiteleri" programını vurgulamaktadır. Bu programın hedeflerinden biri Fas'taki büyük proje ve yatırım fırsatlarından yurt dışında yaşayan genç Faslıların doğrudan yatırımlar yoluyla veya yüksek katma değerli insan kaynaklarında uzmanlar olarak aktif katılımları yoluyla Fas'taki başlıca kalkınma alanlarına katılmaları için farkındalık oluşturmaktır. Mahieu (2015), ayrıca yurt dışında yaşayan ve "nakit ineği" olarak tasvir edilen Faslıların her yıl ana vatanlarına tatil için dönmelerini ve bu

yolla ekonomiye büyük mali katkı sunmalarını diaspora politikalarının bir sonucu olarak değerlendirmektedir.

İtalya yurt dışındaki nüfusuyla bağlarını kontrol edebilmek maksadıyla bir diaspora altyapısı oluşturmuştur. Bu altyapı 6 temel kola ayrılmaktadır: (1) Yurt dışındaki konsolosluk, kültür ve eğitim kurumları ağı, (2) Yerel danışma organları sistemi, (3) Bölgesel göç konseyleri ağı, (4) Yurt dışındaki İtalyanların belirli bir parlamento temsili, (5) Yurt dışındaki İtalyanlar için özel bir devlet otoritesi, (6) Patronati adı verilen benzersiz bir ulusötesi refah danışma merkezleri ağı (Caldarini, 2020, s. 275). İlk kolu oluşturan konsoloslukların genel görevi, yurt dışındaki İtalyanların çıkarlarını korumak ve onlara ölüm, kaza, ciddi hastalık, tutuklama veya gözaltı, doğal afetler, isyanlar, silahlı çatışma gibi durumlarda hizmet ve yardım sağlamaktır. Konsolosluk ağıyla işbirliği içinde, 83 İtalyan Kültür Enstitüsü (ICI), İtalyan kültürünün ve dilinin dünyanın büyük şehirlerinde yayılmasını teşvik etmektedir. İkinci kol olan danışma organları sistemi, 1980'li yıllarda oluşturulmuştur. Yurt dışındaki İtalyanları Komiteleri (COMITES) olarak tanımlanan bu organlar, yurt dışındaki İtalyanlar tarafından seçilmektedir. Komitelerin görevi, toplumun sosyal, kültürel, sivil ihtiyaçlarını belirlemek ve sosyal, kültürel hayata ilişkin konularda inisiyatifleri teşvik etmektir. Üçüncü kolu oluşturan Bölgesel Göç Konseyleri (Consulte regionali dell'emigrazione), bölgesel yasalarla kurulmakta ve sadece danışma hizmeti görmektedir. Konseylerin görevi, bölgesel hükümete kültürel ve değişim faaliyetleri, sosyal koşullar, bilgi ve çalışmalar, çalışma hakkı, bölgesel kültürel ve sanatsal mirasın yayılması ve korunması ile ilgili görüşler, öneriler ve tavsiyeler oluşturmaktır. Dördüncü kolu oluşturan parlamento temsili özelliği, 2001 yılından itibaren yurt dışındaki İtalyanlara İtalya'ya dönmeye gerek kalmadan İtalya seçimlerinde oy kullanma ve aday olma hakkı vermiştir. Beşinci kolu oluşturan yurt dışındaki İtalyanlar için özel devlet otoritesi, Dışişleri Bakanlığı bünyesindeki Genel Müdürlüklerden biri olan, Yurt dışındaki İtalyan Vatandaşları ve Göç Politikaları Genel Müdürlüğü (DGIEPM), İtalyanların yurt dışındaki haklarına ilişkin koruma ve yardım; sosyal, dilsel ve eğitimsel tanıtım; COMITES ve CGIE ile ilişkiler; derneklere ve komitelere fon sağlanması; seçim hizmetleri; sosyal koruma ve vergi danışmanlığı; yurt dışındaki İtalyanlarla ilgili yasa teklifleri gibi politikaları koordine etmektedir. Altıncı kol olan Patronati, İtalya genelinde ve yurt dışında, özellikle İtalyan diasporasının ana hedef ülkelerinde sosyal koruma, göç ve göçmenlik alanında hizmetler sunan, sendikalar veya kurumsal derneklele bağlantılı kar amacı gütmeyen özel kurumlardır (Caldarini, 2020, s. 275-279).

Gamlen'in Diaspora Politikaları Kuramı ve Özgün Bir Diaspora Kavramsallaştırması

Gamlen (2006) diaspora politikalarını “kapasite geliştirme”, “hakları genişletmek” ve “karşılık almak” olmak üzere üçe kategori üzerinden ele almaktadır (Bkz. Şekil 1). Kapasite geliştirme politikaları, “ulusötesi ulus toplumu” oluşturmayı içeren, bu amaca hizmet eden ve diasporaya yönelik kamu kurumu geliştirmeyi içermektedir (Gamlen, 2006, s. 5). Hakları genişletme politikaları diasporaya yönelik siyasal katılım, sivil ve çeşitli sosyal hakları içerirken karşılık alma politikaları ise ana vatanın diasporadan yatırım ve lobicilik gibi faaliyetleri destekleyen politikaları oluşturmaktadır (Gamlen, 2006, s. 6).

Şekil 1: Gamlen'in Diaspora Politika Türleri Kavramsallaştırması

Diaspora Politika Türleri				
Kapasite Geliştirme		Hakları Genişletmek		Karşılık Almak
Sembolik Ulus İnşası	Kurum İnşası	Siyasal Katılım	Sivil ve Sosyal Haklar	Yatırım ve Lobi Politikaları
Kapsayıcı söylem ve semboller	Bakanlık düzeyinde kurum	Özel üyelik imtiyazları	Turizm hizmetleri	Zorunlu ödemeler
Kültürel tanıtım	Özel Bürokratik kurum	Çifte vatandaşlık (oy yok)	Refahın korunması	Özel ekonomik bölgeler
Medya ve Halkla İlişkileri şekillendirme	İzleme Monitörü	Oylama için ana vatana gelmeli		Havale ve Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) çekme
Konferans ve kongreler	Ulusötesi ağlar oluşturmak	Büyükelçilikte oylama		Bilgi transferi programları
	Konsolosluk ve danışma organları	Postayla oylama		Expat lobisini desteklemek
		Süresiz, koşulsuz oy		
		Parlamentar temsil		
		Seçilebilme Hakkı		

Kaynak: Gamlen 2006

Gamlen'in diaspora politikaları kavramsallaştırmasında kapasite geliştirme politikaları *sembolik ulus inşası* ve *kurum inşası* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlar içerisine diasporaya yönelik her türlü ilginin oluşturulmasından diasporayla ilgilenen bir kamu kurumunun kurulmasına dek çok çeşitli politikaları dahil etmek mümkündür (2006, s. 6). Ana vatanın diasporaya yönelik ana dili, kültür ve tarih dersleri geliştirmesi, medya vasıtasıyla diasporaya yönelik içerik üretmesi veya diasporayı içeren kongre ve konferanslar

¹ Alan Gamlen bu politika türünü “extracting obligations” olarak ifade etmiştir. Bu politika tipindeki esas amaç diaspora politikası üreten devletin diasporasından çeşitli çıktılar (lobi faaliyet gibi) almasını içermektedir. Bundan dolayı Gamlen'in kavramsallaştırması “karşılık almak” olarak tercüme edilmiştir.

düzenlemesi *sembolik ulus inşasına* örnek politikalarlardır. Bu politikalarla ana vatanın hedefi, diasporanın ana vatana aidiyet geliştirmesi ve homojen bir diasporik grup oluşturmaktır (Gamlen, 2006). *Kurum inşası* politikaları ise diasporayla ilgilenen her türlü kurum veya kuruluşun var olmasıdır. Bu kurum bir sivil toplum kuruluşu olabileceği gibi devletin doğrudan müdahil olduğu bir kamu kurumu da olabilir. Türkiye özelinde Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı buna örnek gösterilebilir. Kurum inşasına en ileri örnek olarak diasporayla doğrudan ilgilenen bir diaspora bakanlığının kurulması gösterilebilmektedir.

Hakları genişletmek politikası da aynı şekilde ikiye ayrılmaktadır. Bunlar *siyasal katılım* ile *sivil ve sosyal hakları* içeren politikalarlardır. Bu anlamda devletin diasporasına yönelik seçimlerde oy kullanmasını içeren her türlü politika *siyasal katılıma* girmektedir. *Sivil ve sosyal haklara* örnek olarak ise devletin diasporasına yönelik refahının arttıran her türlü politika gösterilebilir (Gamlen, 2006, s. 12). Vatandaşlık politikalarından sağlık sigortasına değin birçok politika bu başlık altında yer almaktadır. Türkiye'nin çifte vatandaşlık politikası, mavi kart uygulaması ve (zamanında) bedelli askerlikte uyguladığı tek fiyat gibi politikalar hakları genişletmek başlığındaki politikaları örnekler. Gamlen'in son kavramsallaştırması olan *karşılık almak* politikasında önemli olan kriter diasporanın ana vatana somut olarak katkı sunmasını içermektedir (2006, s. 13). Gamlen'in bu başlık altında belirttiği politikalar içerisinde lobicilik faaliyeti ve ana vatana yönelik her türlü yatırım sayılabilmektedir. Bu başlıkta öne çıkan bir politika türü de diaspora içerisindeki nitelikli grupları kapsayan bilgi transferi programlarıdır (Konowledge transfer programmes) (Gamlen, 2006, s. 16). Gamlen'in (2006) bahsi geçen kavramsallaştırması ve 2013'teki (Gamlen vd.) kavramsallaştırması diaspora politikalarını açıklayan önemli iki çalışmadır. Gamlen ve arkadaşlarını literatürdeki diğer çalışmalardan ayıran en önemli husus diaspora politikalarını açıklarken sadece birkaç motivasyon yerine bu süreçte etkili olabilecek tüm etkenleri beraber değerlendirmeleridir (Sağlam, 2020, s. 754). Bundan dolayı Gamlen'in diaspora politikalarını bütünsel şekilde ele alması bu çalışmanın kavramsal çerçevesini belirlemede etkili olmuştur.

Türkiye'nin diaspora politikaları hakkında kavramsal çerçeveyi belirlerken Türkiye'nin sosyal, kültürel ve tarihi dinamiklerinden hareket ederek özgün bir kavramsallaştırma geliştirmek zorunludur. Zira modern diaspora kavramını sadece Robin Cohen (1997), William Safran (1999), Gabriel Sheffer (2003) veya Stephane Dufoux'in (2011) Yahudi, Ermeni veya Yunan örneğinden hareketle geliştirdikleri kavramsallaştırmadan ziyade Türkiye kendi müktesebatı çerçevesinde diasporası hakkında kavramsallaştırma geliştirmek durumundadır. Bu duruma bir katkı olarak Köse'nin (2021) Türk diasporasına çizdiği "emigrant" ve "otokton" diaspora kavramsallaştırması ile YTB'nin üçlü diaspora kavramsallaştırması gösterilebilmektedir. Köse'ye göre, Türkiye'nin tarihi tecrübesi bağlamında iki tip diasporası vardır. Bunlardan biri özellikle 1950'lerden sonra başta Batı Avrupa olmak üzere Amerika ve Avusturalya gibi dünyanın çeşitli yerlerine gerçekleşen

göçler sonucunda oluşan “emigrant diaspora”dır (2021, s. 69). Bir diğer diaspora grubu ise özellikle sosyo-kültürel olarak büyük ölçüde Türk milletinin parçası olmasına rağmen jeopolitik değişimler ve Osmanlı’nın dağılması sonrası ile farklı ulus-devletlerin içinde kalan “otokton diaspora”dır (Köse, 2021, s. 74). Otokton diaspora, Türkiye Cumhuriyeti’ne, selefî olan Osmanlı İmparatorluğu’ndan miras kalmıştır. Bundan dolayı bu toplulukların da Türk diasporası olarak sayılması gerektiğini belirten Köse (2021, s. 68), onları otokton yani yerli diasporalar olarak tanımlamaktadır. Otokton olarak tanımlanan topluluklar, buldukları ülkenin yerlileri olarak kabul edilmekte dolayısıyla yeni göç etmiş diasporalardan da ayrılmaktadırlar (Köse, 2021, s. 68).

YTB’nin üçlü Türk diaspora sınıflandırmasına göre ise Türkiye’nin “vatandaş diasporası”, “tarihsel diasporası” ve “yakınlık diasporası” vardır (YTB, 2021). Vatandaş diasporası özellikle yurt dışına gerçekleşen göçler sonucunda oluşan ve 6 milyonu aşan insanı kapsamaktadır. Tarihsel diasporayı ise Türkiye’nin tarih, kültür ve dil birliği olduğu kardeş toplulukları oluşturmaktadır. Yakınlık diasporası ise Türkiye’ye Türkiye Burslusu olarak eğitim gördükten sonra ana vatanına geri dönen insanları içermektedir. Köse ve YTB’nin diaspora tanımlarını birleştirecek olursak Türkiye’nin *emigrant*, *tarihsel* ve *yakınlık* diasporası olmak üzere üç tip diasporası olduğu söylenebilmektedir. Her üç diaspora türüne yönelik ayrı ve özgün politikaların geliştirilmesiyle birlikte bu farklı diaspora türlerini birbiriyle yakınlaştırmak Türkiye açısından uluslararası arenada önemli bir aktör haline gelmesine yardımcı olacaktır.

Türkiye’nin Diaspora Politikası

Geçici Politikalar

Türkiye’nin diaspora politikasını dört döneme ayırmak mümkündür (Sağlam, 2020, s. 754): (1) 1923-1960 arasını kapsayan ve nüfus mübadeleleri yoluyla ülke dışına verilen zorunlu göç dönemini içeren yıllar; (2) 1960-1980 arasını kapsayan ve yurt dışına yönelen uluslararası işgücü göçünü kapsayan dönem; (3) 1980-2002 arası olan ve ekonomik liberalleşme ile siyasi iltica hareketinin şekillendirdiği dönem ve son olarak ise (4) 2002 sonrasını içeren ve AKP’nin şekillendirdiği dönem. Türkiye’nin yurt dışındaki vatandaşlarına yönelik diaspora politikası olarak değerlendirebilecek uygulamaların özellikle 1950’lerden sonra işgücü anlaşmaları kapsamında Batı Avrupa’ya giden Türk işçilerinin göçü sonrasında oluşmuştur. 1961’de Almanya; 1964 yılında Avusturya, Hollanda ve Belçika; 1965’te Fransa ve 1967’de ise İsveç ile ikili işgücü antlaşmaları imzalanmıştır. Bu işçi göç hareketleriyle diasporanın oluşması daha da hızlanmış ve Avrupa’daki Türklerin sayısı giderek artmıştır.

Yurt dışındaki Türk işçilere aile birleşimi hakkının tanınması Avrupa’da Türk diasporasının oluşmasının önünü açan en önemli dönemeçtir. 1973-74 yıllarında Avrupa Birliği’nde yaşayan Türk işçilerinin sayısı 710 bin civarındayken bu sayı, işçilerin eş ve

çocuklarını getirmesinden sonra 1.8 milyona ulaşmıştır (Rist, 1978, s. 113). Dolayısıyla bu süreçle birlikte başta Almanya olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde Türkler kalıcı olmaya başlayarak önemli bir sosyolojik fenomen olmaya doğru yol almıştır. Bu durum aynı zamanda Türk devletine, yurt dışındaki Türk işçilerin sadece ekonomik bir unsur olarak ele alınmasından ziyade sosyal, kültürel ve siyasal anlamda politikaların geliştirilmesi gerektiğini düşündürmeye başlamıştır. Yurt dışındaki Türklere karşı gerçekleşen bu dönüşümü, dönemin siyasi partilerin seçim beyannamelerinde görmek mümkündür. Yine bu yıllarda Türkiye ile Avrupa'daki ülkelerle seri bir şekilde sosyal güvenlik anlaşmaları imzalanmaya başlanmış ve Türk işçilerin sağlık bakımı, iş kazaları, sakatlık ve ölüm hallerinde sosyal sigorta kapsamına alınıp kendilerine doğu ve çocuk yardımı, işsizlik ve emeklilik gibi haklar tanınmaya başlanmıştır (Abadan-Unat, 2017, s. 88). Bu anlaşmaların Avrupa ülkelerinin Türk işçilerinin kalıcı olduğuna kanaat getirdiğinin önemli bir göstergesidir.

Yurt dışındaki Türk işçilerin kalıcı olmasıyla birlikte buldukları ülkede toplumsallaşmaları hız kazanmıştır. Türkiye, yurt dışındaki Türk işçilere yönelik ilk kurumsal yapısını Nisan 1972 yılında Çalışma Bakanlığı bünyesinde kurduğu Yurt dışı İşçi Sorunları Genel Müdürlüğü² (YİS) ile oluşturmuştur (Abadan-Unat vd., 1976, s. 102). Yurt dışındaki işçilere yönelik merkezi bir koordinasyon sağlaması hedeflenen bu genel müdürlük vasıtasıyla yurt dışındaki işçilerin çalışma hayatındaki sorunlarının yanında sosyal, kültürel ve dini alandaki talepleri de karşılanmaya çalışılmıştır (Anaz ve Köse, 2020, s. 39). Hatta 1984 yılına kadar, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yurt dışı teşkilatı kurulana dek din görevlileri sosyal çalışmacı olarak Çalışma Bakanlığı'nın yurt dışı teşkilatı üzerinden görevlendirilmekteydi (Anaz ve Köse, 2020, s. 39). Ancak süreç içerisinde çeşitli bürokratik nedenlerden dolayı YİS'in kendisinden beklenen görevleri yerine getirememiştir (Abadan-Unat vd., 1976, s. 102). Ayrıca bu dönemde Türkiye'nin yurt dışındaki işçilere yönelik politikalarının ciddi manada yetersiz olduğu ve hatta DPT'nin o dönem yaptığı araştırmasında konsoloslukların işçilerin sorunlarıyla yeterince alakadar olmadığı görülmüştür (Abadan, 1964, s. 164). Sonuç itibarıyla işgücü göçü sürecindeki planlamanın eksik olması ve 1970'li yıllarda neredeyse bir yıl dahi ömrü olmayan koalisyon hükümetlerinin kurulması yurt dışındaki Türklere yönelik 1980'li yıllara kadar ulusal (Abadan-Unat vd., 1976, s. 106) ve kurumsal politikaların gelişmesini geciktirmiştir.

Faruk Şen (1991: 176), Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı olarak Almanya'yı ziyaret sırasında yurt dışındaki Türkler konusuna devletin geç de olsa artık eğilmeye başlaya-

² Yurt Dışı İşçi Sorunları Genel Müdürlüğü'nün adı, 1983'te "Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü" ve 2003'te ise "Dış İlişkiler ve Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü" olarak değiştirilmiştir. Bu tarihte yeniden yapılanılan DİYİH Genel Müdürlüğü, faaliyetlerini 'yurt dışı vatandaş hizmetleri' ve 'dış ilişkiler' olmak üzere iki ana eksen üzerinde yürütmektedir. 2018 tarihinde yayımlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Genel Müdürlüğün adı "Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü" olarak değiştirilmiştir. Genel müdürlüğün ismi noktasında son değişikliki 2019'da aynı şekilde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir.

cağını aktarmaktadır. Türkiye 1981’de bir yasayla yurt dışındaki Türklere ilk defa çifte vatandaşlık hakkı tanımıştır (Aksel, 2014, s. 203; İçduygu ve Aksel, 2013, s. 177). Bunun üzerine birçok Türk vatandaşı aynı zamanda bulunduğu ülkenin vatandaşlığını da almaya başlamıştır. 1990’larda ise Pembe Kart olarak bilinen (2009’da ismi Mavi Kart olarak değişecektir) kart sayesinde Türk vatandaşlığını bırakan insanlara çeşitli vatandaşlık hakları tekrardan tanımıştır (Aydın ve Østergaard-Nielsen, 2020, s. 403; Østergaard-Nielsen, 2003, s. 83; Aksel, 2014, s. 204; İçduygu ve Aksel, 2013, s. 177). Yine bu dönemde, 1982 Anayasası’nın 62 maddesine olarak yer alan; “Devlet, yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının aile birliğinin, çocuklarının eğitiminin, kültürel ihtiyaçlarının ve sosyal güvenliklerinin sağlanması, ana vatanla bağlarının korunması ve yurda dönüşlerinde yardımcı olunması için gereken tedbirleri alır.” maddesiyle yurt dışındaki Türkler anayasaya dahil edilmiştir (Aksel, 2014; İçduygu ve Aksel, 2013; Aydın, 2014; Ünver, 2013). Böylelikle yurt dışındaki Türklere yönelik yapılacak politikalar anayasal düzlemde korunmaya alınmış ve böylelikle yurt dışındaki Türklere yönelik kurumsal politikaların yani diaspora politikalarının gerçekleşmesi için yasal bir zemin oluşturulmuştur.

1990’lı yıllardan itibaren Türkiye yurt dışındaki vatandaşlarına yönelik buldukları ülkenin hayat tarzına uyum sağlamasını ve entegrasyonunu teşvik edici politikalar izlemekteydi. 1996 yılında “Pembe Kart” (2009 yılı itibarile Mavi Kart) sahipliğinin çıkarılması ile çifte vatandaşlığa izin vermeyen Avrupa devletlerinin vatandaşlığına girmek için Türk vatandaşlığından çıkan göçmenlerin Türkiye’deki haklarının korunması gerçekleştirildi. Bu dönem temel hedef, diasporanın Türkiye ile olan bağını koparmadan onların yaşadıkları ülkeye entegre olmalarını sağlamaktır. 1998 yılında Başbakanlık bünyesinde oluşturulan “Yurt dışında Yaşayan Vatandaşlar Danışma Kurulu” ve “Yurt dışında Yaşayan Vatandaşlar Üst Kurulu” vasıtasıyla göçmenlerin karşılaştıkları problemlerin çözülmesi ve onlarla iletişimin hızlandırılması hedeflenmiştir. 2001 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na bağlı “Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü”nün yetkileri genişletilmiş ve diasporayı bilgilendirmek amacıyla “Yurt-Danış Bürosu” kurulmuştur (Sağlam, 2019, s. 56-57). Bunun yanı sıra Türkiye’de kamu kanalı ve radyosu Avrupa’da günlük yayınlarına başlamıştır (Arkilic, 2016, s. 68).

Bir diğer önemli politika Diyanet İşleri Türk İslam Birliği’nin (DİTİB) kurulmasıdır. DİTİB’in kurumsallaşması ve aktif bir şekilde çalışmalara başlaması 12 Eylül darbesinden sonra gerçekleşmiştir. Türkiye, yarı resmi sivil bir örgütlenme (GONGO/ Governmental, Non Governmental Organisation) olan DİTİB vasıtasıyla Avrupa’daki Türkler arasında 1980’li yıllarda itibaren artan radikal dini tehlikeye karşı teşkilatlanmaya başlamış ve diasporada devlet İslam’ını yaygınlaştırmayı ve kontrol etmeyi hedeflemiştir (Adıgüzel, 2011, s. 80). Bu hamleyle Ankara, yurt dışındaki vatandaşlarına karşı hizmetlerini geliştirerek diasporadaki vatandaşlarının dini ve milli kimliklerini sürdürmeyi hedeflemiştir (Aydın, 2014, s. 8; Adıgüzel, 2011, s. 81; Ünver, 2013, s. 185). Türkiye, yurt dışındaki vatandaşları için imam göndermenin yanı sıra bu dönemde başta ana dili olmak üzere

çeşitli branşlardan öğretmenleri yurt dışında görevlendirmeye başlamıştır. Yurt dışındaki imam ve öğretmenlerin görevini, diasporadaki vatandaşları kontrol etme olarak gören anlayış (Aydın ve Østergaard-Nielsen, 2020, s. 403), yurt dışındaki görevlileri Türkiye'nin "küçük ordusu" (minor armies) olarak tanımlamıştır (İçduygu ve Aksel, 2013, s. 177; Aksel, 2014, s. 204). Bu dönemin diaspora politikaları içerisindeki bir diğer önemli uygulama olan alan ise siyasal katılım meselesidir. İlk defa 1987 yılında yurt dışındaki vatandaşlara yapılan bir düzenlemeyle genel seçimlerde gümrüklerde oy kullanma imkânı tanınmıştır (Anaz ve Köse, 2020, s. 47). 1960'lı yıllardan bu yana aslında farklı şekilde siyasal katılım konusu gündeme gelmiş ve Türkiye'de mecliste tartışma gündemi içerisinde yer almıştır (Anaz ve Köse, 2020). Ancak ilk defa 1987'te somut bir adım atılmıştır.

1990'lı yıllar da 1970'li yıllara benzer olarak Türk siyasi hayatındaki koalisyonların çokça olduğu yıllardır. Yurt dışındaki Türkler bağlamında 1980'li yıllarda ANAP ile esen liberalleşme havaları 1990'lı yıllarda kendini tekrar güvenlik politikalarına bırakmıştır. Türkiye'nin böyle bir yaklaşımı benimsemesinde PKK'nin yurt dışında artan faaliyetleri (Adamson, 2019, s. 222) ve Türkiye'de devletin siyasal İslam hareketi olarak tarif ettiği görüşün varlığı etkili olmuştur. Bu iki unsuru kendi salahiyetine bir tehdit olarak algılayan dönemin devlet aklı, yurt dışındaki Türklerin ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade Türkiye'nin güvenliğini önceleme nedeniyle yurt dışındaki Türklere güvenlik sorunları ekseninde yaklaşmıştır (Mencutek ve Başer, 2018, s. 8). Üstelik 1990'lı yıllarda devletin güvenlik politikalarından endişe duyan ve başta eğitim olmak üzere birçok alanda kendini baskılanmış hisseden insanlar, başta Almanya olmak üzere Avrupa'daki farklı ülkelere göç ederek ayrı bir dalga diasporanın oluşumuna sebebiyet vermiştir (Anaz ve Köse, 2020, s. 61).

2000'li yıllara kadar Türkiye'nin diasporası ile ilişkisini yürüten üç kamu kurumu ön plana çıkmaktadır. Bu kurumlar Dışişleri Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'dır (Arkilic, 2016, s. 65). Dışişleri Bakanlığı "Konsolosluk Genel Müdürlüğü" olarak genel konsolosluk hizmetlerinin yanı sıra Türk vatandaşlarının buldukları ülkenin toplumuna entegrasyonunu teşvik etmek ve vatandaşlarının problemlerinin çözülmesine dair politikalar geliştirmektedir. Aile, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bir diğer önemli kurumlarından olup yurt dışında yaşayan vatandaşların haklarının korunması, onlara yardım sağlanması ve problemlerinin çözülmesini yardımcı olmuştur. Yurt dışındaki vatandaşlara eğitim hizmeti sunan kamu kurumlarından biri de Milli Eğitim Bakanlığıdır. Bakanlık, Türklerin kalabalık yaşadığı ülkelerde müşavirlik ve ataşeliklerden oluşan birimlerle vatandaşlara hizmet sunmaktadır. Türkçe eğitimi Bakanlık dahilindeki Avrupa Birliği ve Dış ilişkiler Genel Müdürlüğü vasıtasıyla uygulanmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı ayrıca derslerde kullanılan Türkçe ve Türk kültürüne dair kitapların hazırlanmasını da gerçekleştirmektedir (Sağlam, 2019, s. 65-68).

Politikaların Kurumsallaşması

Yaşar Aydın (2014, s. 9), 2000'lerden önceki dönemde Türkiye'nin diaspora politikasının üç konuda faal olduğunu belirtmektedir. (1) Güvenliğe tehdit oluşturan "aşırılıkçı" veya "radikal" siyasi örgütlerin faaliyetleriyle mücadele; (2) Yurt dışındaki Türklerin ikamet ettikleri ülkelere karşı taleplerini güçlendirmek ve (3) Almanya'da (ve diğer Avrupa ülkelerinde) yaşayan Türkler ve onların sosyal organizasyonları üzerindeki etkisini korumaktır (Aydın, 2014, s. 9). Aydın'ın bahsettiği bu yaklaşım özellikle 1990'lı yılların sonuna doğru yurt dışındaki Türklerin sorunlarını tartışmak üzere kurulan danışma kurullarında da görülmektedir. Mügge'ye (2011, s. 26) göre bu danışma kurulları o dönem Millî Güvenlik Kurulu (MGK) ile yakın çalışmıştır. Türkiye'nin bu zamana kadar yurt dışındaki Türkler bağlamında geliştirdiği politikalara bakıldığında 2000'li yıllardan sonra yurt dışındaki Türkler sadece ekonomik ilgileri veya güvenlik kaygılarıyla ele alınmaktan ziyade diaspora politikaların kurumsallaşmaya başladığı bir dönemden bahsedilebilir.

Yukarıda adı geçen ve 1990 yılların sonuna doğru yurt dışındaki Türklerin sorunlarını, karşılaştıkları idari ve yasal konuları ele almak üzere kurulan danışma kurulu Türkiye'deki bürokratlardan, ilgili kamu kurumlarındaki temsilcilerden ve yurt dışında buldukları ülkede önemli sosyal konuları olan 45 kişiden oluşmaktadır (Mügge, 2011, s. 26; Ostergaard-Nielsen, 2016, s. 85). AKP döneminin başlangıç yılları olan 2003 yılında ise ilk defa yurt dışındaki Türklerin sosyo-ekonomik, politik ve dini sorunlarını ele almak üzere bir Meclis Araştırma Komisyonu oluşturulmuştur (Arkilic, 2020: 7; Anaz ve Köse, 2020, s. 87; Mügge, 2011, s. 27) Bu komisyon danışma kuruluna benzer olarak yurt dışındaki Türklerin karşılaştıkları sorunları ele almıştır. Arkilic'a (2020, s. 7) göre, bu komisyon AKP'nin yeni bir diaspora politikası oluşturması açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Ayrıca bu komisyon yurt dışındaki Türkler için bir kurumun kurulması gerektiğini önermesine rağmen bu konu mecliste pek karşılık bulmamıştır (Mügge, 2011, s. 27). Yine aynı şekilde bu komisyonun hazırladığı bir raporda yurt dışında oy kullanma konusu bir tespit olarak belirtilmiş ancak herhangi bir öneride bulunulmamıştır (Anaz ve Köse, 2020, s. 72). Önceki diaspora politikaları geçici, işçi dövizlerini çekmeye, Türkiye'nin AB üyeliği için lobi yapmaya ve güvenlik temelli; AKP'nin diaspora politikası Türkiye'nin olumlu imajını desteklemek, devletin meşruiyetini ve "yumuşak gücünü" sınırların ötesine taşımak ve diaspora oylarını toplamaya yöneliktir. AKP aynı zamanda Türkiye'nin çıkarlarına aykırı görülen ev sahibi devlet politikalarına ve gelişmelerine karşı Türk topluluğunu bir lobi grubu olarak bünyesine katmaya çalışmaktadır (Arkilic, 2020, s. 8).

2000'li yıllarla birlikte Türkiye gibi gelişmekte olan birçok ülke yurt dışındaki vatandaşlarıyla bağlarını güçlendirmek adına ulus-ötesi ilişkilere önem vermeye başlamıştır. Dolayısıyla Türkiye gibi birçok ülke kendi diasporasıyla daha çok ilgilenmeye başlamıştır (Mügge, 2011; Ünver, 2013; Aksel, 2013; Aydın, 2014; Öktem, 2014) Bu dönemde

aynı zamanda dış politikanın belirlenmesinde liberalleşme ve AB'ye katılım süreçleri etkili olmuştur (Adamson, 2019, s. 224). Özellikle Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı döneminde ara ara belirttiği; "Sadece Türkler değil Türkiye'den göç etmiş herkes diasporamızdır" (Öktem, 2014, s. 22) ifadesi o dönemlerde Türkiye'nin diaspora politikasında Osmanlı dönemindeki Millet Sistemi'nin bir parçası olan ve bir şekilde Türkiye'den göç etmiş Rum, Ermeni gibi azınlıkları da diaspora olarak gören bir anlayış öne sürülmüştür. Bir başka örnek ise o dönemlerde dış politikada ara ara dile gelen *duygudaşlık* kavramı çerçevesinde gelişen tartışmalardır (Öktem, 2014, s. 12). Buna ek olarak YTB'nin başkan yardımcısı ve başkanlığı gibi üst düzey görevler yapmış Mehmet Köse, Türk diasporasını tanımlarken sadece yurt dışına göç eden Türklerle bu kavramı sınırlandırmamaktadır. Ona göre Türk diasporasının iki saç ayağı bulunmaktadır. Bunlar göç sonucunda oluşan *emigrant diasporası* ve Osmanlı bakiyesi topraklarında Lozan anlaşması sonucunda Cumhuriyet'in teritoryal sınırları dışında kalan ve *otokton (yerli) diaspora* olarak tanımladığı gruptur (Köse, 2021).

Türkiye, Batılı devletlerin aksine, farklı coğrafyalarla olan gönül bağı/ duygusal bağı yoluyla o ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye yönelik politikalar geliştirmektedir. Türkiye'nin dış politikadaki bu tavrı muhayyel coğrafya (*space of imagination*) (Berns-McGown, 2008, s. 7) olarak tercüme edebileceğimiz bir olguya karşılık gelmektedir. Bu *muhayyel coğrafyaya* sayesinde Türkiye, başta Osmanlı bakiyesi toprakları olmak üzere farklı coğrafyalarla tarihten gelen bir gönül bağının yanında Osmanlı'da esas olan Millet Sistemi nedeniyle etnik, kültürel ve sosyal bağları bulunmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde diaspora kavramı çok geniş ve kimi kapsadığı belirsiz (Adamson, 2019, s. 225) bir anlamda kullanılmıştır. Sadece yurt dışındaki Türkler değil Türkiye'yle ilgili olan, duygusal ve gönül bağının olduğu bütün ülkelere yönelik bir diaspora politikasını içeren anlayış 2000'li yıllarda hâkim olmuştur. 2010'da kurulan YTB hayali diaspora kavramsallaştırmasına son vererek kavramsal çerçevesi belli olan diaspora tanımları geliştirmiştir.

2010 yurt dışındaki Türklere yönelik geliştirilen politikalar bağlamında önemli bir dönüm noktasıdır. 1960'lı yılların ortasından bu yana başta dönemin başbakanı İsmet İnönü olmak üzere çeşitli yönetici ve bürokratlar yurt dışındaki Türklere yönelik bir kurum kurulacağını vaat etmiştir. Bu vaat ancak 2010 yılında 5978 sayılı kanunla hayata geçirilmiş ve Türk diasporasından sorumlu olarak Yurt dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) kurulmuştur (Anaz ve Köse, 2020, s. 78). Bu anlamda YTB, "nerede bir vatandaşımız veya akraba topluluğumuz varsa biz oradayız" mottosuyla faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır. Dönemin YTB Başkanı Kemal Yurtnaç 2013'te verdiği bir demeçte diaspora kurumlarının önemine ve Türkiye'nin bu konudaki eksikliğine; Hindistan, İsrail ve Yunanistan gibi ülke örneklerine değinerek, Türkiye'nin bu alanı 50 yıldır ihmal ettiğini vurgulayarak ifade etmiştir (Yurtnaç, 2013). Yine aynı yıllarda dönemin başbakanı Erdoğan da bir konuşmasında, "yurt dışındaki yaşayan kardeşlerimiz artık bilmelidirler ki yalnız değiller. Türkiye Cumhuriyeti artık onlarla." olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Erdoğan

devam ederek TİKA, YTB, Yunus Emre Enstitüsü ve çeşitli medya organlarıyla dünyaya bir mesaj verdiklerini vurgulamıştır. (İçduygu ve Aksel, 2013, s. 185). YTB'nin kurulmasıyla birlikte yurt dışındaki Türklere yönelik politikaların koordinesini üstlenmiştir ve günümüze değin yurt dışındaki Türklerin kurumsal kapasitesini, sivil toplum kuruluşları ve etkinliğinin artması için çeşitli çalışmalar yürütmüştür. 2011 ile 2020 arası YTB 70'in üzerinde ülkeye 17 milyon dolar civarında finansal destek sağlayarak 1000'in üzerinde sivil toplum projesini desteklemiştir (YTB, 2020a). Örneğin Fransa ve Almanya'ya verilen destek ile bu ülkede Türk diasporasının kurduğu sivil toplum kuruluşları desteklenerek lobi faaliyeti, eğitim desteği ve kapasite geliştirime faaliyetlerine katkı sunulmuştur (Arki-lic, 2020, s. 9).

YTB genç diasporaya yönelik bir çok program gerçekleştirmektedir. Bunlardan “İnsan Hakları Eğitim Programı”, yükseköğretime devam eden genç diaspora üyelerinin İnsan Hakları savunuculuğu ve Sivil Toplum faaliyetlerine katılımının yükseltilmesini, “Türkiye Stajları” programı, gençlere kurumların işleyişine dair bilgi aktarımını, “Genç Liderler” programı, akademik bir açının yanı sıra tarihi ve kültürel eğitim programları, seminerler, geziler, atölye çalışmaları, vizyon konuşmaları ve kültür sanat etkinlikleri vasıtasıyla genç diaspora üyelerine katkı sağlanmasını, “Gençlik Köprüleri” programı, gençlerin Türkiye ile tarihi, kültürel ve sosyal bağlarının korunmasını amaçlamaktadır (Yurt dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı [YTB], 2022).

YTB, yurt dışında yaşayan Türk çocuklara Türkçeyi öğretmek amacıyla Akdeniz Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi ve Yıldız Teknik Üniversitesi'yle işbirliği içerisinde “Yurt dışındaki Türk çocuklarında Türkçe öğretimi tezli yüksek lisans programı” yürütmektedir. Bunun yanı sıra YTB, diaspora üzerine yapılan akademik araştırmaları desteklemek, niteliğini arttırmak ve koordinasyonu sağlamak, yurt dışında yaşayan Türk toplumunun akademik başarılarını desteklemek, Türk toplumunun buldukları ülkelerdeki akademik ve entellektüel hayata katılımlarını desteklemek, yurt dışında uzun vadeli olarak toplumumuzun ihtiyaç duyduğu sahalarda yönlendirici rol model insanların yetişmesini sağlamak, muhatap ülkelerle akademik ilişkileri geliştirmek ve araştırmaları paylaşmak maksadıyla çeşitli burslar sağlamaktadır (YTB, 2022). YTB tarafından gerçekleştirilen diğer bir program “Evliya Çelebi Kültür Gezileri” programıdır. Bu programın temel amacı yurt dışında yaşayan Türklerin Türkiye ile olan bağlarını güçlendirmek ve onlara tarihi ve kültürel şehirleri tanıtarak Türkiye'ye olan aidiyetini korumaktır. Bunun yanı sıra YTB tarafından çeşitli etkinliklerin yer aldığı “Gençlik Kampları” da düzenlenmektedir (YTB, 2022).

Türkiye'nin Yakınlık Diasporası: Kardeş Topluluklar

YTB'nin temel olarak üç çalışma alanı vardır. Bunlar; (1) dünyada 6 milyonu aşan “vatan dış diasporasına”, (2) tarih, kültür veya dil birliği ile olunan “tarihsel diasporayı” oluşturan kardeş topluluklara ve (3) dünyanın 170'ten fazla ülkesinde Türkiye Burslusu olarak

eğitim görmek amacıyla gelen ve “yakınlık diasporası” içinde yer alan uluslararası öğren-
cilere yönelik çalışmalardır (YTB, 2022, s. 17). YTB birçok kurumsal raporunda (YTB,
2020; YTB, 2021; YTB, 2022) “tarihsel diaspora” olarak tanımladığı kardeş topluluklarla
kültürel ve sosyal bağlarını güçlendireceğini ve ülkeler arasındaki ilişkilere katkı sağla-
mak amacıyla tarihi ve kültürel bağları olan topluluklarla işbirlikleri geliştirileceğine dair
ifadeler yer almaktadır. YTB bu minvalde 2019-2023 dönemini kapsayan On Birinci
Kalkınma Planında, kardeş topluluklarla ilgili olarak “Türk Konseyi³ ve Türksoy gibi
hükümetlerarası kuruluşların işbirliği çabalarına sağlanan katkılar artırılarak sürdürüle-
cektir.” noktasındaki politika tedbirleri için sorumlu kuruluş olarak belirlenmiştir (YTB,
2022, s. 15).

YTB’nin kardeş topluluklara yönelik çalışmaları 6 temel başlık altında toplanabilir.
(1) Akademik ve Bilimsel Araştırmalar Programı (ABAP), (2) Kültürel İşbirliği Programı
(KİP), (3) Eğitim İşbirliği ve Kapasite Geliştirme Programı (EİKGP), (4) Sivil Toplum ve
İletişim Programı (STİP), (5) Dini Kurumlarla İşbirliği Programı (DKİP) ve (6) Diaspora
İşbirliği Programı. Bu alışma alanları kapsamında YTB projelere hibe desteği, akademik
alışmalar ve saha araştırmaları desteği, tarihi ve kültürel mirasa ilişkin faaliyetler ve kl-
trel hareketlilik programlarına destekte bulunmaktadır (YTB, 2021, s. 61). YTB’nin
kardeş topluluklara yönelik faaliyetleri Şekil 2’den de anlaşılacağı üzere eğitim, akademik
alışmalar, kültürel hareketlilik ve işbirliğini içeren geniş bir yelpazeye sahiptir.

³ Yeni ismiyle Türk Devletleri Teşkilatı

Şekil 2: YTB'nin Kardeş Topluluklara Yönelik Faaliyetleri

Faaliyet Alanları	Faaliyetler
Eğitim ve Akademik Çalışmalar	Kafkasya'da Türkçe Okulu
	Türk Dünyası COVID-19 ile Mücadele Online EğitimiBurs
	Desteği
	Uluslararası Türk Dünyası Tıp Öğrencileri Çalıştayı (1500öğrenci)
	1915 Olaylarını Anlamak ve 1992 Hocalı Soykırımı Paneli (100 katılımcı)
	Azerbaycan Düşünce Tarihi
	Türk Dünyası Eğitim Bilimleri Kongresi (40 akademisyen)
	Türk Dünyası Genç Akademisyenler Kongresi (36 akademisyen, 80 bildiri)
	Kafkasya'da Türkçe Okulu (50 öğrenci)Bürokrasi
	Akademisi
	Türk Dünyası Kültür Elçileri: Nesimi-Kadı
	Burhaneddin Sempozyumu
	Azerbaycan Dayanışma Gecesi
	Kültürel Hareketlilik ve İşbirliği Çalışmaları
Türk Dünyası Genç Liderler Programı (3 ülkeden 35 katılımcı)	
Mevlana Kültürel Etkileşim Programı	
Gençlik Gelişim Programı	

Kaynak: Faaliyetler YTB'nin Faaliyet Raporlarından (2015, 2020, 2021) Derlenerek Hazırlanmıştır.

YTB kardeş topluluklar içerisinde bulunan Türk Devletleri Teşkilatı Üye ülkeleri içerisinde olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a yönelik diaspora iş birlikleri, ikili faaliyetler ve mutabakatlar, projeler ve burs gibi alanlarda faaliyetleri bulunmaktadır. Ayrıca bahsi geçen ülkelere Türkiye Burslusu kapsamında 14 binden fazla Türkiye mezunu öğrenci vardır.

Bütçe ve finansman kaynaklarının sınırlı olması, faaliyet yapılan ülkelerdeki hukuki engeller, uluslararası ve bölgesel siyasal istikrarsızlıklar, konjonktürel değişiklikler ve belirsizlikler, çalışma alanının çok geniş bir coğrafyayı kapsamaması, STK'lar arasında birlikte çalışma ve iş birliği kültürünün yetersiz olması, paydaşlar arasında belirgin bir iletişim/bilgi paylaşım sisteminin olmayışı ve dış politika alanında faaliyet yürüten kurum ve kuruluşlar arasındaki bilgi paylaşımı ve koordinasyon eksikliği (YTB, 2020; YTB, 2021) YTB'nin kardeş topluluklarla hedeflediği politikaların sürdürülebilir olmasının önündeki en büyük tehditlerdir. Bu tehditlere rağmen YTB; Türkiye'nin sahip olduğu dış politika anlayışı ve tarihi sorumlulukları çerçevesinde, Türkiye ile köklü ilişkilere ve derin bağlara sahip kardeş topluluklara yönelik hizmetlerin verimli bir şekilde gerçekleştirilmesini

sağlayacağını ve bütçe kısıtlarının faaliyetleri olumsuz etkilememesi ve hedeflenen başarı oranlarının yakalanabilmesini teminen paydaş kurumlar ve sivil toplum kuruluşlarıyla yapılabilecek ortak proje ve program imkanları araştıracağını, mevcut işbirlikleri daha da geliştireceğini ifade etmektedir (YTB, 2020, s. 90; YTB, 2021, s. 84).

Azerbaycan'ın Diaspora Politikası

Resmi olarak Azerbaycan diasporası, “tarihi vatan” dışında yaşayan bütün Azerbaycanlıları kapsamaktadır. Tarihi vatan (“Tarihi Azerbaycan”), modern Azerbaycan Cumhuriyeti’ne ek olarak, İran’ın kuzey batısını, Gürcistan’ın bazı kısımlarını ve Rusya’yı (Dağıstan) içermektedir. Dünya üzerinde 50 milyon Azerbaycanlı bulunmaktadır. Bunların 10 milyonu diasporayı oluşturmakta, kalan 40 milyonu ise Azerbaycan, İran, Gürcistan ve Rusya’da “tarihi vatanlarında” yaşamaktadır (Rumyansev, 2012, s. 1). Azerbaycan diasporası, Diaspora Devlet Komitesi tarafından örgütlenmektedir ve bugün itibarıyla Komite Dünya’nın 50 ülkesini kapsayan 570 diaspora teşkilatına sahiptir. Azerbaycanlıların kalabalık olduğu ülkelerde diaspora teşkilatları da sayı itibarıyla fazladır. Örnek olarak, Kanada’da 24, ABD’de 32, Almanya’da 40, Ukrayna’da 42, Gürcistan’da 61, Rusya’da 62, Türkiye’de 140 diaspora teşkilatı bulunmaktadır (Azerbaycan Respublikasının Diaspora İş Üzre Devlet Komitesi [DDK], 2022).

Diasporanın Yönetimi ve Teşkilatlanma Süreci

Azerbaycanın devlet siyasetinde 90’lı yıllardan itibaren “diaspora” kelimesi kullanılmaya başlanılmış ve bu yönde politikalar geliştirilmesi devletin temel hedeflerinden biri haline gelmiştir. “Yurt dışında yaşayan Azerbaycanlılara ilişkin devlet politikası hakkında kanun”a göre yurt dışında yaşayan Azerbaycanlılar ana vatana döndüklerinde ülke vatandaşları ile eşit haklara sahiptir ve vatandaşlık başvurusu işlemlerinde harç ödemeleri gerekmemektedir (Qurbanov, Hüseyinov, ve Miraləm, 2006, s. 26). 2000’li yıllardan itibaren Azerbaycan etno-ulusal diasporasının inşası için bir politika uygulanmaya başlanılmıştır. Bu politikanın amacı, diaspora örgütlerinden oluşan birleşik ve hiyerarşik olarak eşgüdümlü bir bürokratik yapı (piramit) oluşturmaktır. Bu bürokratik diasporanın başında Azerbaycan Cumhurbaşkanı sonrasında ise Azerbaycan Diaspora Devlet Komitesi başkanı yer almaktadır. Bu şekilde Azerbaycan siyasi rejimi, diaspora örgütlerinin faaliyetlerini mümkün olduğu kadar yakından kontrol etmeye çalışmaktadır (Rumyansev, 2012, s. 1).

Bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda Azerbaycan’ın yurt dışında yaşayan vatandaşlarıyla ilişkilerini Dış İşleri Bakanlığı ve Konsolosluklar yönetmiştir. Dış İşleri Bakanlığı ve Konsolosluklar bugün de yurt dışında yaşayan vatandaşlara vatandaşlık ve bir çok ana vatana ilişkin konularda hizmet vermektedir. Her yıl çoğalan yurt dışındaki diaspora örgütleri, Azerbaycan büyükelçilikleri ve Diaspora Devlet Komitesi ile yakın işbirliği içerisinde çalışmaktadır. Bu devlet kurumları, Azerbaycan’daki mevcut iç politikalara uymak

için diaspora kuruluşlarının faaliyetlerini koordine etmekte ve yönlendirmektedir (Rumyansev, 2012, s. 2).

Modern Azerbaycan diasporasının ilk tohumları Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin dağılması sonrasında yurt dışına, özellikle de Avrupa'ya göçmen akınının olması sonucunda oluşmuştur. Bu dönem göç edenler arasında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasında önemli rol oynayan aydınlar da yer almaktaydı. İkinci Dünya Savaşı döneminde yurt dışındaki Azerbaycanlıların ülkelerine dönememesi, diasporanın oluşmasında önemli diğer bir etkidir. Bunun yanı sıra 20. yüzyılda İran'da bazı siyasi durumların değişmesiyle birlikte Avrupa ülkelerine göç eden Azerbaycanlıların sayısı daha da artmış, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında farklı ülkelerde kalan Azerbaycanlı gruplarla birlikte diasporanın oluşumu tamamlanmıştır (Babanlı, 2016, s. 47).

20. yüzyılda Fransa'da teşkilatlanmaya başlayan Azerbaycan diasporası, burada "Azerbaycan Göçmenler Derneği" kurmuş, gazeteler, dergiler ve kitaplar yayınlayarak Azerbaycan'ın tanıtımını gerçekleştirmişler (Babanlı, 2016, s. 48). 1946 yılında Bakü'de yurt dışında yaşayan Azerbaycanlılara kültürel bağların kurulması amacıyla "Yabancı Ülkelerle Dostluk ve Kültürel İlişkiler Cemiyeti" (Vatan Cemiyeti) kurulmuş, 1969 yılından itibaren bu kuruluş, Azerbaycan'ın ekonomik, bilimsel, kültürel ve sosyal yaşamını yansıtan materyaller içeren 7 dilde "Azerbaycan bugün" dergisini yayınlamaya başlamıştır (Babanlı, 2016, s. 51). 1949 yılında Ankara'da Azerbaycan Kültür Derneği ve 1958 senesinde ABD'de Amerikan Azerbaycan Cemiyeti kurulmuştur (Qurbanov, Hüseyinov, ve Miraləm, 2006, s. 12). 1952 yılı 12-19 Eylül tarihlerinde Almanya'da gerçekleşen Azerbaycan konferansında Türkiye, İran, Fransa, Avusturya ve Almanya'dan gelen Azerbaycanlılar, "Azerbaycan Milli Meclisi" isimli ulusal bir birlik oluşturmuşlar (Əliyev, 2005, s. 51). Bu tür çalışmalar, Azerbaycan diasporasının teşkilatlanmasının 20. yüzyılın ortalarından itibaren başladığını göstermektedir.

Azerbaycanlıların sayıca fazla olduğu ülkelerden biri Rusya olsa da burada diasporanın örgütlenmesi zaman almıştır. 1987 yılında Azerbaycan diasporasının ana merkezlerinden biri olan "Azerbaycan Cemiyetleri Koordinasyon Konseyi" kurulmuş, sonraki dönemlerde, özellikle Azerbaycanın bağımsızlığını yeniden kazanmasından sonra diaspora kuruluşlarının sayısı artmış ve çeşitli alanlarda Azerbaycan diasporasına yönelik faaliyetler hız kazanmıştır. Rusya'da modern Azerbaycan diasporası üç ana kola ayrılmaktadır: 1) Rusya Azerbaycanlılarının Federal Ulusal-Kültürel Özerkliği, 2) 5 Mart 2001 tarihinde kurulan ve Rusya'nın 45'ten fazla bölgesini kapsayan Azerbaycanlıların Tüm Rusya Kongresi, 3) Haydar Aliyev Vakfı'nın Rusya ofisinin girişimiyle 18 Nisan 2009 tarihinde kurulan ve 100'den fazla kuruluşu içeren Rusya Azerbaycan Gençlik Teşkilatı (Babanlı, 2016, s. 65-68).

16 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan'da "31 Aralık Ulusal Dayanışma Günü" olarak ilan edilmiştir. Bu karar yurt dışında yaşayan Azerbaycanlıları kenetleyen bir bağ oluşma-

sını sağlamış ve her yıl 31 Aralık bayram olarak kutlanılmaya başlanmıştır (Qurbanov, Hüseyinov, ve Miraləm, 2006, s. 20).

1996 yılında Almanya’da yaşayan Azerbaycanlılar tarafından kurulan farklı dernekler, “Almanya-Azerbaycan Cemiyetleri Federasyonu” olarak bir teşkilatta birleştirilmiştir (Babanlı, 2016, s. 62). 2000’li yıllarda kurulan çeşitli kuruluşlar, faaliyet gösterdikleri ülkeler ile Azerbaycan arasında dostane ve işbirliğine dayalı ilişkilerin geliştirilmesine yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Sonraki yıllarda bu faaliyetler daha da genişletilmiş ve yeni teşkilatlanmalar ortaya çıkmıştır (Qurbanov, Hüseyinov, ve Miraləm, 2006, s. 45-46).

En önemli Azerbaycanlı diaspora gruplarından biri ABD’de bulunmaktadır. ABD’de Azerbaycan topluluğu genel olarak Kaliforniya, New Jersey, Michigan ve Pensilvanya eyaletlerinde ve Kolumbiya federal bölgesinde ikamet etmektedir (Uslu ve Kocaman, 2013, s. 47). 1995 yılında karşılıklı ticari, kültürel ve eğitim ilişkilerini geliştirmek amacıyla Vaşington’da ABD-Azerbaycan Ticaret Odası (USACC) kurulmuştur. 1996 yılının Nisan ayında faaliyete başlayan Odanın temel amacı, zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip Azerbaycan’a yabancı sermaye çekmek, Azerbaycan’ın serbest piyasa ekonomisine geçişine ve küresel piyasalara entegrasyonuna katkıda bulunmak ve destek olmaktır. 27-29 Haziran 1997 tarihlerinde ABD’de yaklaşık 660 delegenin katıldığı “Dünya Azerbaycanlılar Kongresi” açılış toplantısı gerçekleşmiştir. Bu ABD’deki diasporanın örgütlenmesi yolunda atılan büyük bir adımdır. Sonraki yıllarda kongre Avrupa ve ABD’nin farklı şehirlerinde düzenlenmiştir. Buradaki temel amaç, farklı şehirlerdeki Azerbaycan diasporalarıyla iletişimin kurulmasıydı (Babanlı, 2016, s. 73-74). ABD’de bazı Azerbaycan dernekleri olmasına rağmen, bu kuruluşlar sadece sembolik bir değerdedir. Lakin New Arc ve New Jersey’de faaliyet gösteren Azerbaycan Amerikan topluluğu çeşitli siyasi konularda Azerbaycana destek olmaktadır (Uslu ve Kocaman, 2013, s. 48).

Diaspora Politikalarının Oluşturulması

23 Mayıs 2001 tarihinde “Dünya Azerbaycanlılarının I Kongresi”nin düzenlenmesine karar verilmiş ve aynı yıl 9-10 Kasım tarihlerinde Kongre Bakü’de gerçekleşmiştir. İlk kongreye 36 ülkeden 200’den fazla farklı kuruluşu temsil eden 406 delege ve 63 konuk katılmıştır. Bu kongre, dünya çapında Azerbaycanlıların dayanışma ve birliğinin kurulması ve geliştirilmesi yönünde gerçekleşen çok önemli bir olaydır. Ayrıca, diasporayı yönetecek bir devlet kurumunun oluşturulması fikri, ilk defa bu kongrede ortaya konulmuştur (Qurbanov, Hüseyinov, ve Miraləm, 2006, s. 33-34).

5 Temmuz 2002 tarihinde “Yurt dışında yaşayan Azerbaycanlılarla Çalışma Devlet Komitesinin Kurulması Hakkında” karar verilmiştir. Bu komitenin kurulmasında temel maksat Azerbaycan diasporasının teşkilatlanması, Azerbaycanlıların siyasi ve ideolojik birliğinin sağlanması ve diaspora alanındaki sorunların ortadan kaldırılmasıydı. 27

Aralık 2002 tarihinde kabul edilen ve 21 Şubat 2003 tarihli kararname ile yürürlüğe giren “Yurt dışında yaşayan Azerbaycanlılara İlişkin Devlet Politikasına dair” kanun, yurt dışındaki Azerbaycanlıların ülkenin ulusal çıkarları için daha sıkı bağ kurmalarını amaçlamaktaydı (Uslu ve Kocaman, 2013, s. 47). Komitenin kurulmasında diğer bir amaç ise diaspora koordinasyonunu sağlayacak Merkezi Yürütme Otoritesini oluşturmaktır. 19 Kasım 2009 tarihinde komitenin ismi “Diaspora Devlet Komitesi” (Diasporla İş Üzrə Dövlət Komitəsi) olarak değiştirilmiştir (Babanlı, 2016 s. 93). Bugün itibarıyla komite, diaspora politikasının oluşturulması ve uygulanması, yurt dışında yaşayan Azerbaycanlıların milli kimliğini korunması ve yurtdaşların vatanla bağlarının güçlendirilmesi, ana dilinin öğretilmesi, Azerbaycana yakın, dost ilişkileri olan halkların diasporalarıyla ilişkilerin kurulması ve güçlendirilmesi amaçlı faaliyetlerde bulunmaktadır (DDK, 2022).

Diaspora Devlet Komitesi, Avrupa ülkelerinde yaşayan Azerbaycanlıların bağlarını güçlendirmek ve yurtdaşların örgütlenmesini desteklemek amacıyla Avrupa ülkelerinde çeşitli topluluklar ve kuruluşlar oluşturulmasına başlamıştır. Sonuç olarak, 2005 senesinde İsviçre, İsveç, Hollanda, Birleşik Krallık, Almanya, Fransa, Estonya ve Çek Cumhuriyeti’nde bir çok diasporik kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Azerbaycan diasporasının teşkilatlanma coğrafyası sadece Avrupa ile kısıtlı kalmamış Gürcistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan’a kadar uzanmıştır. Yeni oluşturulan kuruluşların temel amacı Azerbaycan halkının kültür, tarih ve geleneklerini tanıtmak ve Dağlık Karabağ sorununa dair gerçekleri mesken ülkelerin kamuoyuna aktarmaktır (Qurbanov, Hüseyinov, ve Miraləm, 2006, s. 54). 2021 yılı itibarıyla Diasporayla Çalışma Devlet Komitesi’nin (Diasporla İş Üzrə Dövlət Komitəsi) 14 koordinasyon kurulu ve 12 farklı ülkede 16 Azerbaycan evi faaliyet göstermektedir (DDK, 2022).

2003 yılının Nisan ayında Almanya’da Azerbaycan Diaspora Örgütlerinin ilk formu gerçekleştirilmiştir. Form zamanı Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS) mekanında teşkilatlanmış Azerbaycanlıların sivil toplum kuruluşları ve dernekleri için bir koordinasyon merkezi yaratılmıştır. Tarihin farklı zaman dilimlerinde bu coğrafyaya gönüllü veya mecburi bir şekilde göç etmiş Azerbaycanlılar ile iletişimin güçlendirilmesi ve onların vatanla olan bağlarının korunması için böyle bir kuruluşun oluşturulması diaspora için önemli adımlardandır (Babanlı, 2016, s. 95). 17 Nisan 2004 tarihinde Almanya’nın Berlin şehrinde “Avrupa Azerbaycanlıları Kongresi”nin kuruluş konferansı gerçekleşmiştir. Konferansa 28 ülkede faaliyet gösteren 50’den fazla diaspora kuruluşundan 264 temsilci katılmış, tüzük kabul edilmiş ve kongrenin yönetim organları seçilmiştir. Avrupa Azerbaycanlıları Kongresi’nin temel hedefi, Avrupa ülkelerindeki Azerbaycan diasporasını tek bir organizasyonda birleşmesini sağlamaktır. Ayrıca, bu bölgede yaşayan Azerbaycanlıların milli ve kültürel kimliğini korumak ve insan hakları konusunda yapılan çalışmalara destek vermek, kongrenin hedeflerinden biri olarak belirlenmiştir (Qurbanov, Hüseyinov, ve Miraləm, 2006, s. 58-61).

16-17 Mart 2006 tarihinde gerçekleşen Dünya Azerbaycanlılarının II Kongresi ve 5-6 Temmuz 2011 tarihinde gerçekleşen Dünya Azerbaycanlılarının III Kongresi ile Azerbaycan diasporasının mevcut durumu değerlendirilmiş ve gelecek faaliyetler için yeni vazifeler ortaya konulmuştur. Dünya Azerbaycanlılarının II Kongresi'ne 49 farklı ülkeden 593 delege ve 388 konuk katılmıştır (Babanlı, 2016, s. 99-101). 3-4 Haziran 2016 tarihinde, 49 ülkeden 500'den fazla diaspora üyesinin katılımıyla Dünya Azerbaycanlılarının IV Kongresi, 22-23 Nisan 2022 tarihinde, 60 ülkeden 400'den fazla diaspora üyesinin katılımıyla Şuşa şehrinde Dünya Azerbaycanlılarının V Kongresi (Zafer Kongresi) gerçekleştirilmiştir (DDK, 2022).

Diasporaya ilişkin yapılan önemli çalışmalardan biri yurt dışında yaşayan Azerbaycanlı çocuklara Azerbaycan dilinin öğretilmesi amaçlı faaliyet gösteren "Karabağ" (Qarabağ) isimli haftasonu okullarıdır. Bugün itibarıyla Dünya'nın 6 şehrinde bulunan bu okullar, Azerbaycanlı çocuklara Azerbaycan dili ve edebiyatı, tarih ve sanatsal alanlarda dersler vermektedir. Ayrıca, komitenin ayda 2 kez olmakla Azerbaycanın televizyon kanallarından "İctimai Televiziya" ile birlikte gerçekleştirdiği "Vətən uzaqda deyil" televizyon programı da yurt dışındaki Azerbaycanlılarla bağların kurulması ve güçlendirilmesinde rolü olan önemli faaliyetlerden biridir (DDK, 2022).

Türk Devletlerine Yönelik Diaspora Faaliyetleri

Azerbaycan diasporasının Türk devletleri coğrafyasında örgütlenmesi, henüz 1990'lı yıllardan itibaren başlamıştır. 3-6 Kasım 1990 yılında İstanbul'da "Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği" tarafından düzenlenen ve İngiltere, Fransa, İsveç, Norveç, İspanya, Estonya, Almanya, Azerbaycan gibi farklı ülkelerden katılımcıların olduğu kongre zamanı "Dünya Azerbaycan-Türk Dernekleri Birliği"nin tüzüğü kabul edilmiştir (Əliyev, 2005, s. 54) 2000'li yıllarda oluşturulan "Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Azerbaycanlıları Turan Kongresi" ve Kırgızistan'da "Azəri Halk Birliği" dernekleri, yerleşik Türk devletleri ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik faaliyetler göstermiştir. 2004 yılında Özbekistan, Kırgızistan ve Türkiye'de yeni kuruluşlar oluşturulmuş ve sonraki dönemlerde bu tür kuruluşların faaliyet alanı genişletilmiştir (Qurbanov, Hüseyinov, ve Miraləm, 2006, s. 47).

2007 yılında gerçekleşen Azerbaycan-Türk Diaspora Kuruluşlarının Birinci Formu zamanı Türk kökenine sahip halklar arasında bağların korunmasının önemi ve Türk devletlerinin, özellikle de Azerbaycan ve Türkiye'ne bu bağların korunmasında önemli aktörler olduğu vurgulanmıştır (Babanlı, 2016, s. 57). 9 Mart 2007 tarihinde gerçekleşmiş Azerbaycan ve Türk diaspora Teşkilatları Başkanlarının I Formu zamanı "Azerbaycan ve Türk diaspora teşkilatlarının ortak eylem stratejisi" kabul edilmiştir (Babanlı, 2016, s. 162).

Tartışma ve Sonuç

Ragazzi 2014'te "A comparative analysis of diaspora policies" (Diaspora politikalarının karşılaştırmalı bir analizi) çalışmasında diaspora politikalarının çeşitli boyutlarını içeren bir sınıflandırma geliştirmiştir. Bu teoriye göre Ragazzi (2014) diaspora politikalarını sembolik, dini ve kültürel, sosyal ve ekonomik, bürokratik, vatandaşlık ve devlet olmak üzere 5 kategoride incelemektedir. Ragazzi (2014, s. 7-8) bir devleti bahsi geçen kategorileri uygulama tarzına göre sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırma sonucunda diaspora politikalarını uygulama şekline göre; diasporasına geniş haklar tanıyan devletten hiçbir hak tanımayan ve diasporasını denetlemeye çalışan devlete kadar farklı beş tip devlet modeli vardır. Örneğin Küba, Kuzey Kore ve İran gibi devletler diasporasını kontrol etmeye yönelik politikalar geliştirdiği için "kapalı devlet" (the closed state) olarak sınıflandırılırken Diasporasına en geniş haklarını tanıyan bu ülkelerin başında Meksika, Yunanistan, Rusya, Hindistan, Fas ve Etiyopya gibi ülkeler diasporasına en geniş hakkı tanımaktadır. Bu ülkeler ise "küresel ulus devlet" (global nation state) olarak sınıflandırılmıştır. Bu tip devletler diasporasını denetleyen okullar açmaktan ziyade diasporaya dil ve kültür anlamında olumlu katkılar sunan okul imkanları sunmaya çalışmaktadır.

Türkiye ve Azerbaycan'ın diasporalarına yönelik uyguladığı politikalara bakıldığında bu Türkiye'nin Ragazzi'nin sınıflandırmasında üçüncü tip devlet olan "küresel ulus devlet" (global-nation state) içerisinde değerlendirilebileceği söylenebilir. Türkiye'nin YTB vasıtasıyla yurt dışındaki vatandaşları olmak üzere yakınlık ve tarihsel diaspora olarak tanımlanan gruplara yönelik geliştirdiği kültürel, sosyal ve eğitim çalışmalarına buna örnek gösterilebilir. Aynı şekilde Azerbaycan da diasporaya yaklaşımı çerçevesinde küresel ulus devlet kategorisine dahil edilebilir. Gamlen'in (2006) bahsi geçen diaspora teorisine bakıldığında Türkiye ve Azerbaycan'ın diasporasına yönelik "kapasite geliştirme, hakları genişletmek ve karşılık almak" politikalarına sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Her iki ülkenin de diasporaya yönelik bir kamu kurumu mevcuttur. Ancak Gamlen'in teorisinde bahsettiği sembolik ulus inşası bağlamında her iki ülkenin daha verimli politikalar geliştirebilecekleri söylenmelidir. Özellikle Türkiye ve Azerbaycan'ın diasporalarının birbiriyle etkileşimini arttırmaya yönelik Gamlen'in (2006) "sembolik ulus inşası" olarak sınıflandırdığı ve "Kapsayıcı söylem ve semboller; Kültürel tanıtım; Medya ve Halkla İlişkileri şekillendirme; Konferans ve kongreler" içeren politikalar her iki ülke tarafından gündeme gelmelidir.

Türkiye'nin diaspora politikalarına bakıldığında diasporayla ilgilenen bir kuruma sahip olması Gamlen'in (2006) çalışmasındaki "Kapasite Geliştirmek" başlığındaki politikaya dek düşmektedir. Yine bu başlık altında Türkiye'nin diasporasına yönelik "Sembolik Ulus İnşası" altında diasporaya yönelik söylem geliştirdiğini, konferanslar organize ettiğini, medya ve halkla ilişkiler çalışmaları anlamında da politikalar geliştirdiği görülmektedir. Örneğin YTB'nin Almanya'ya göçün 60. yılı nedeniyle gerçekleştirdiği faali-

yetler Gamlen'in (2006) "konferans ve kongreler" başlığına denk düşmektedir. Ancak YTB'nin Türk diasporasının sahip olduğu kültürel özellikleri başta Türkiye'deki kamuoyu olmak üzere tanıtmaya noktasında eksik kaldığı söylenebilmektedir. Benzer şekilde Gamlen'in (2006) "Karşılık Almak" politikalarında Türkiye'nin etkili olamadığı anlaşılmaktadır. Özellikle "Doğrudan Yatırım, Bilgi Transferi Programı, Lobi Oluşturmak" (Gamlen, 2006) gibi alanlarda Türkiye diasporasından faydalanmak istese de yeterli ölçüde karşılık alabilecek mekanizmalara sahip değildir.

YTB özellikle "yakınlık diasporası" olarak tanımladığı kardeş topluluklara -yukarıda bahsedildiği üzere- çeşitli politikalar geliştirmektedir. Azerbaycan özelinde ise eğitim ve kültür faaliyetleri kapsamında Kültürel Hareketlilik Projesi, Türkiye-Azerbaycan Diaspora Örgütlerinin Ortak Faaliyetleri Çevrim içi Toplantısı, Türkiye-Azerbaycan Gönül Elçileri, Diaspora İş Birliği gibi çalışmalar yürütmüştür. Buna ek olarak YTB, Türkiye Bursları kapsamında 2021 verilerine göre şimdiye değin 5961 Azerbaycan Cumhuriyeti öğrencisine burs vermiştir. Özellikle son yıllarda Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde gerçekleştirilen *Türk Devletleri Teşkilatı Diaspora Formu* (28-30 Mart 2022), Türk Devletleri Teşkilatı iş birliği alanlarına eklenen "İnsan Kaynakları" başlığı kapsamında *1. İnsan Kaynakları Toplantısı* (27-28 Temmuz 2022) ve Türk Devletleri Teşkilatı'nın yayınladığı *2040 Türk Dünyası Vizyonu* gibi çalışmalar başta Türkiye-Azerbaycan olmak üzere Türk Devletleri Teşkilatı içerisinde yer alan üye devletleri arasında önemli bir ortak çalışma alanı yaratmış ve ortak bir iradenin, yönelimin ve bilincin oluşmasına yol açmıştır.

Azerbaycan'ın diaspora politikası için bir değerlendirme yapıldığında yurt dışında Azerbaycan dilinin öğretilmesi için faaliyet gösteren "Karabağ hafta sonu okulları", "Vətən uzaqda deyil" televizyon programı ve her 5 yılda bir düzenlenen "Dünya Azerbaycanlıları Kongresi", Gamlen'in (2006) yazısında değinilen "Kapasite Geliştirme" başlığı altındaki "Sembolik Ulus İnşası"na yönelik politikalar. Bunun yanı sıra Diaspora Devlet Komitesinin varlığı, aynı başlık altındaki "Kurum İnşasına" yönelik politikaların olduğunu göstermektedir. Fakat "Hakları Genişletmek" başlığı altında bulunan "Siyasal Katılım" ve "Sivil ve Sosyal Haklar"ı içeren politikalar açısından Azerbaycan'ın diaspora politikası eksik kalmaktadır. Aynı şekilde son dönemlerde Azerbaycan'ının yurt dışındaki diasporaya yönelik faaliyetleri incelendiğinde Gamlen'in "Karşılık Almak" olarak bahsettiği politikaların da gündeme geldiği görülmektedir. Ancak genel olarak bakıldığında, bu tür politikalar için Azerbaycan'ın diaspora politikalarında yeterli altyapı henüz mevcut değildir.

2040 Türk Dünyası Vizyonu'nda diaspora ayrı bir başlık altında ele alınarak üye devletlerinin bu alanda iş birliği yapılması istenmektedir (*Türk Devletleri Teşkilatı [TDK], 2021, s. 16*). Diaspora toplulukların güçlendirilmesi ve kimliklerini korumak için geldikleri ülkeler ile aralarında köprüler kurulması ve Türk Dünyası ile ilgili konularda birlik içinde hareket edilmesi (*TDK, 2021, s. 6*); Türk diaspora topluluklarının ikamet ettik-

leri ülkelerin sosyal, politik, ekonomik ve kültürel yaşamına aktif katılımını, iştirakını ve entegrasyonunu sağlamak için ortak çabaların artırılması (TDK, 2021, s. 6); Kaynak ülkeleri diasporanın toplumsal hayata ve yatırımlara katılımı için stratejik bir çerçeve geliştirme (TDK, 2021, s. 16); Akademik diasporayı Türk Dünyasındaki yüksek öğretim ve bilim kurumlarına destek olmak için harekete geçirme ve dünya genelindeki diaspora akademisyenleri arasındaki bağları güçlendirme (TDK, 2021, s. 16); Türk diasporası topluluklarının, Türk Devletleri Teşkilatı'nın ilgili proje ve programlarına aktif katılımını sağlama (TDK, 2021, s. 16) gibi noktalar vizyonun diaspora konusunda ortaya koyduğu hususlardır.

Türkiye ve Azerbaycan ortak diaspora politikası geliştirmenin geniş bir çerçeveye sahip olmasıyla reel düzlemde karşılığı olmadığı iddiasıyla eleştiriye açılabilir. Bu eleştirilere Gamlen'in diaspora politika türleri kavramsallaştırmasında yer alan "kapasite geliştirme", "hakları genişletmek" ve "karşılık almak" politikaları ile aşmak mümkündür. Türkiye ve Azerbaycan özellikle diasporaya yönelik geliştirecekleri politikalarında ilk olarak kapasite geliştirmeyi içeren uygulamalar geliştirdikten sonra sırasıyla hakları genişletmek ve karşılık almayı içeren politikaları geliştirerek iki diasporanın belirli alanlarda ortak hareket etmesini etkileyebilecektir. Buradan hareketle Türkiye ve Azerbaycan diaspora politikasını geliştirirken, öncelikli olarak diaspora politikaların bir "tanımlama" (politics of identification) (Brubaker ve Kim, 2011) ile başladığının bilincinde olarak birbirlerinin diasporalarını tanımak, birbiriyle ilişkilerini geliştirmek ve iki ülkeye aidiyetleri konusunda bir bilinç oluşturmak durumundadır. Dolayısıyla Türkiye ve Azerbaycan'ın diaspora alanındaki kurumsal kapasitesi, iki ülkenin iş birliğine açık olması ve Türk Devletleri Teşkilatı'nın vizyonu iki ülkenin belirli alanlarda ortak diaspora politikası geliştirmesinin mümkün olabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak Gamlen'in (2006) diaspora politikaları kavramsallaştırmasından hareket eden bu çalışma ilk olarak tarihsel olarak Türkiye ve Azerbaycan'ın diaspora politikalarını ayrı ayrı ele almıştır. Ardından iki ülkenin birbirine dair ne tür diaspora politikaları uyguladıkları mercek altına alınmıştır. Buradan hareketle iki ülkenin ortak diaspora politikasını üretebilme kapasitesine sahip olduğunu iki ülkenin imzaladığı çeşitli metinlerde görmek mümkündür. Ortak bir diaspora politikası noktasında politika önerileri ise bir sonraki başlıkta ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Politika Önerileri

- Diaspora politikalarındaki en temel nokta diasporik grubun tanımlanmasıdır. YTB'nin diaspora tanımlanmasında Türkiye'nin vatandaş, tarihsel ve yakınlık olmak üzere üç tip diasporası vardır. Bu anlamda YTB'nin temel hedef kitlesi olan yurt dışında yaşayan Türk vatandaşları maddesinin düzenlenmesi önerilmektedir. YTB'nin teşkilat ve görevleri hakkındaki 5978 sayılı kanunun ilk maddesi – "Yurt

dışında yaşayan vatandaşlarımız ilgili çalışmalar yapmak ve sorunlarına çözüm üretmek” ifadesi Türkiye’den yurt dışına göç etmiş, halen Türk vatandaşı olan, Mavi Kart sahipliği olan ve vatandaşlığı veya Mavi Kart sahipliği olmayıp Türkiye ile hukuki, kültürel, sosyal veya ekonomik bağları devam eden kişi ve grupları kapsayacak şekilde geliştirilebilir. Böylelikle Azerbaycan diasporası içerisinde kişiler de doğrudan YTB’nin çalışma alanlarına dahil edilebilecektir.

- Türk Devletleri Teşkilatı’na dahil olan devletlerin ortak bir diaspora günü belirleyerek ortak diaspora farkındalığı oluşturulabilir.
- Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı ile Diasporayla Çalışma Devlet Komitesi arasında doğrudan ve aracısız iletişim sağlanılabileceği bir kanalın kurulması önerilmektedir. Her iki kurumdan da birer çalışma grubu oluşturularak bu çalışma grubunun bir kanal oluşturması sağlanmalıdır. Böylelikle iki kurum geliştirdikleri diaspora politikalarında yakın ilişki içerisinde olacak ve ortak diaspora politikalarının geliştirilmesi yönünde politika üretebilecektir.
- Türkiye ve Azerbaycan’ın ortak diaspora politikalarını ve ortak diaspora bilincini özellikle genç diaspora üyeleri üzerinden gerçekleştirilebilir. Özellikle Erasmus, Erasmus+ ve ErasmusStaj gibi kültürel hareketlilik programlarına benzer şekilde farklı ülkelerde bulunan Türk ve Azerbaycan diaspora grupları bir araya gelebilir. Ayrıca bu diaspora gruplarının birbiriyle kaynaşması açısından kültürel hareketlilik programının yanında çeşitli kültürel, tarihi ve akademik etkinlikler de geliştirilebilir.
- Türk Devletleri Teşkilatının 2040 Vizyonu metninde; “Üye Devletler arasındaki diyalogu güçlendirmek amacıyla sivil toplum kuruluşlarının (STK’lar) ağ kurması ve ortak çalışması için ortam sağlama ve kendi ülkelerinin sosyo ekonomik ve siyasi kalkınmalarına aktif katılımlarını sağlama.” diye bir madde bulunmaktadır. Bu maddeden hareketle Türkiye ve Azerbaycan diasporasının bulunduğu ülkelerde ortak STK çalışmaları yapılabilir. Hatta bu STK’lar ortak çatı örgütü kurarak örgütlenebilirler. Bu çatı örgütüne daha sonra Türk Devletleri Teşkilatı’nda yer alan bütün ülkeler dahil edilebilir. Böylelikle diasporanın lobi gücü de artacaktır. Azerbaycan diasporasının güçlü olduğu yerlerde Türk diasporik gruplara alan tanınması ve destek olması, Türk diasporasının güçlü olduğu ülkelerde ise Azerbaycan diasporasına yer açmak, tecrübe paylaşmayı desteklemek gerekmektedir. Azerbaycan ve Türkiye bu tarz STK çalışmalarına katkı sunmalıdır. İsviçre’de faaliyet gösteren çatı örgütü olan İsviçre Türk Toplumu (ITT), Türk Devletleri Teşkilatı’na üye ülkelerden Azerbaycan STK’larını ITT üyeliğine dahil ederek birlikte çalışma kararı alması bahsedilen öneriye örnek olarak gösterilebilir. Bu örneklerin çoğaltılmasında Türkiye ve Azerbaycan’ın diaspora kurumları aktif olarak rol almalıdır.

Extended Abstract

The Turkic Council, now known as the Organization of Turkic States, is an international organization that aims to develop cooperation between Turkic States. The organization gained its new name at the November 2021 summit held in Istanbul. The summit's 2040 vision statement included declarations of cooperation based on common policies and activities in many fields. Goals such as “strengthening diaspora policies, common diaspora activities, and strategies for the participation of diasporas in social life in the source countries” were the topics emphasized in the 2040 vision. Turkey and Azerbaijan are some of the principal actors in the Organization of Turkish States and the kinds of policies they can develop jointly for their diasporas appear as important topics. This article aims to open a discussion covering these key topics in the field. Although there are various studies examining the diaspora policies in Turkey (Adamson, 2019; Aksel, 2014; Arkilic, 2016; Aydın, 2014; Mencutek and Başer, 2018; Öktem, 2014; Ünver, 2013) and Azerbaijan (Babanlı, 2016; Əliyev, 2005; Qurbanov, Hüseynov, and Miraləmə, 2006; Romyansev, 2012; Uslu and Kocaman, 2013), there are not studies that examine the diaspora policies of these two countries and discuss common areas where diaspora policies can be developed. The emerging point of this article seeks to address the lack of studies in this area.

The aim of this article is to examine the diaspora policies developed for Turkey and Azerbaijan's diasporas with a historical perspective and to reveal the similarities and differences in the diaspora policies of these two states. At the same time, considering the similarities and differences, the possibility of common diaspora policies in Turkey and Azerbaijan is discussed. The study uses the qualitative method and examines collected data from official documents and reports, and analyzes public institutions' websites that contain Turkey and Azerbaijan's diaspora policies. The information obtained from the documents is quoted in various parts of the study with direct quotations. The data obtained is analyzed through Alan Gamlen's “*Diaspora Engagement Policies: What are they, and what kinds of states use them?*” (2006) article. Gamlen's conceptualization about diaspora policies is used to understand Turkey's and Azerbaijan's diaspora policies. In this conceptualization, Gamlen (2006) examines diaspora policies under three headings: “Capacity Building, Extending Rights and Extracting Obligations”. In this sense, starting from the Organization of Turkish States' 2040 vision, the relationship between Turkey and Azerbaijan, described as “two states, one nation,” is discussed within the framework of the two states' diaspora policies, and the kinds of partnerships possible in the real world.

In the 2040 Turkish World Vision, the diaspora is discussed under a separate heading, and it is requested that the member states (should) cooperate in this field (Turkish Sstates Organization [TDK], 2021, p. 16). Some of the goals of this vision are to strengthen diaspora communities and to protect their identities, to build bridges with the countries

they come from, and to act in unity on issues related to the Turkic World (TDK, 2021, p. 6). Another goal is increasing joint efforts to ensure the active participation and integration of Turkish diaspora communities in the social, political, economic and cultural life of their countries of residence (TDK, 2021, p. 6). The vision seeks to help in developing a strategic framework for the participation of the source countries diaspora in social life and investments (TDK, 2021, p. 16) and in mobilizing the academic diaspora to support higher education and scientific institutions in the Turkic World and strengthening the ties between diaspora academics around the world (TDK, 2021, p. 16). Ensuring the active participation of Turkish diaspora communities in the relevant projects and programs of the Organization of Turkish States (TDK, 2021, p. 16) is another point the vision reveals about diaspora.

The claim that developing a common diaspora policy has a wide framework and has no real equivalent leaves Turkey and Azerbaijan open to criticism. It is possible to overcome this criticism with the policies of “capacity building”, “extending rights” and “extracting obligations” in Gamlen’s conceptualization of diaspora policy types. Turkey and Azerbaijan are able to influence the joint action of the two diasporas in certain areas by developing policies that include expanding rights and receiving reciprocity, after first developing practices that include capacity building in their policies towards the diaspora. From this point of view, while developing diaspora policy, Turkey and Azerbaijan must recognize each other’s diaspora communities, develop their relations with each other, and create an awareness about their belonging to the two countries, because diaspora policies begin with a “politics of identification” (Brubaker and Kim, 2011). The institutional capacity of Turkey and Azerbaijan in the field of diaspora, the openness of the two countries to cooperation, and the vision of the Organization of Turkish States show that it is possible for the two countries to develop a common diaspora policy in certain areas.

Orcid

M. Mustafa İyİ <https://orcid.org/0000-0003-3152-0757>

Aisha Umarova <https://orcid.org/0000-0003-3286-0104>

Kaynakça

- Abadan, N. (1964). *Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları*. Ankara: DPT.
- Abadan-Unat, N. (2017). *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. (3. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Abadan-Unat, N., Keleş, R., Pennix, R., Renselaar, H.V., Velzen, L.V. ve Yenisey, L. (1976). *Göç ve Gelişme*. Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi.
- Adamson, F. B. (2016, Kasım). The Growing Importance of Diaspora Politics. *CURRENT HISTORY*, 291-297.
- Adamson, F. B. (2019). Sending States and the Making of Intra-Diasporic Politics: Turkey and Its Diaspora(s).

- International Migration Review, 53 (1), 210-236. doi.org/10.1177/0197918318767665
- Adıgüzel, Y. (2011). *Almanya'daki Türk Kuruluşlar*. Şehir Yayınları.
- Akgün, B., & Çelik, M. (2015). Türk Diasporası. M. BIYIKLI (Ed.) içinde, *TÜRK DIŞ POLİTİKASI* (2 b., Cilt I, s. 285-325). Bilimevi Basın Yayın Ltd. Şti.
- Aksel, D.B. (2014). Kins, Distant Workers, Diasporas: Constructing Turkey's Transnational Members Abroad, *Turkish Studies*, 15 (2), 195-219, DOI:10.1080/14683849.2014.926233
- Anaz, N. ve Köse, M. (2020). *Diaspora Seçim Coğrafyası Anavatan'da Türk Diasporasının Siyasal Katılım Serencamı*. Gav Perspektif Yayınları.
- Arkilic, Z. A. (2016). *Between the Homeland and Host States: Turkey's Diaspora Policies and Immigrant Political Participation in France and Germany*. The University of Texas at Austin, The Faculty of the Graduate School. Austin: Texas ScholarWorks.
- Arkilic, A. (2020). Empowering a fragmented diaspora: Turkish immigrant organizations' perceptions of and responses to Turkey's diaspora engagement policy, *Mediterranean Politics*, DOI: 10.1080/13629395.2020.1822058
- Aydın, S. ve Østergaard-Nielsen, E. (2020). Diaspora Policies, Consular Services and Social Protection for Turkish Citizens Abroad. *Migration and Social Protection in Europe and Beyond (Volume 3)* içinde (401-418). IMISCOE Research Series. DOI: 10.1007/978-3-030-51237-8_25
- Aydın, Y. (2014). The New Turkish Diaspora Policy Its Aims, Their Limits and the Challenges for Associations of People of Turkish Origin and Decision-makers in Germany. SWP Research Paper, 10/2014. Stftung Wissenschaft und Politik -SWP- Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit. Erişim Adresi: https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2014_RP10_adn.pdf
- AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DİASPORLA İŞ ÜZRƏ DÖVLƏT KOMİTƏSİ. (tarih yok). Haziran 2, 2022 tarihinde [www.diaspor.gov.az](http://diaspor.gov.az): <http://diaspor.gov.az/> adresinden alındı
- Babanlı, Y. (2016). *AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ SİYASƏTİ VƏ DİASPOR FƏALİYYƏTİ (1991-2011)*. Bakü, Azərbaycan: "Elm və təhsil" nəşriyyatı.
- Berns-McGown, R. (2008). Redefining "Diaspora": The Challenge of Connection and Inclusion. *International Journal*, 63, (1). 3-20.
- Brah, A. (1996). *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*. Routledge.
- Brubaker, R. ve Kim, J. (2011). Transborder membership politics in Germany and Korea. *European Journal of Sociology*, 52 (1), 21–75
- Caldarini, C. (2020). Diaspora Policies, Consular Services and Social Protection for Italian Citizens Abroad. J.-M. Lafleur, & D. Vintila (Dü) içinde, *Migration and Social Protection in Europe and Beyond (Volume 2)* (1 b., s. 273-288). Springer, Cham.
- Clifford, J. (1994). "Diasporas." *Cultural Anthropology*, 9 (3): 302–338.
- Cohen, R. (2019). Küresel Diasporalar. Koyu Siyah Yayıncılık.
- Constant, A. F., & Zimmermann, K. F. (2016). Diaspora economics: new perspectives. *International Journal of Manpower*, 37(7), 1110-1135.
- Dufoix, S. (2011). *Diasporalar*. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yay
- Əliyev, Z. (2005). *Dünya Diasporları*. Bakü, Azərbaycan: "Qismət" mətbəəsi.
- Fransen, S., & Siegel, M. (2011). *The Development of Diaspora Engagement Policies in Burundi and Rwanda*. Maastricht Economic and social Research institute on Innovation and Technology (UNU-MERIT) ; Maastricht Graduate School of Governance (MGSoG).
- Gamlen, A. (2008). *Why Engage Diasporas?*. University of Oxford. ESRC Centre on Migration, Policy

and Society .

- Gamlen, A. (2006). Diaspora Engagement Policies: What Are They, and What Kinds of States Use Them? In Working Paper 06-32, University of Oxford.
- Gamlen, A. (2013). Creating and destroying diaspora strategies: New Zealand's emigration policies re-examined. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 238-253.
- Gamlen, A., Cummings, M., Vaaler, P. M. ve Rossouw, L. (2013). Explaining the rise of diaspora institutions. The IMI Working Papers Series 78. Oxford: International Migration Institute, University of Oxford. 28 Nisan 2020 tarihinde, <http://www.migration.ox.ac.uk/odp/pdfs/WP78%20Explaining%20the%20Rise%20of%20Diaspora%20Institutions.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Gazsó, D. (2017). Diaspora Policies in Theory and Practice. *Hungarian Journal of Minority Studies*, 1, 65-87.
- Grossman, J. (2019). Toward a definition of diaspora, *Ethnic and Racial Studies*, 42:8, 1263-1282, DOI: 10.1080/01419870.2018.1550261
- İçduygu, A. ve Aksel, D.B. (2013). Turkish Migration Policies: A Critical Historical Retrospective. *Perceptions* XVIII, 3, 167-190.
- Köse, M. (2021). Boundaries of the Turkish Diaspora . *Turkish Journal of Diaspora Studies* , 1 (1) , 64-79 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tjds/issue/60932/878411>
- Liu, H., & Dongen, E. v. (2016). China's Diaspora Policies as a New Mode of Transnational Governance. *Journal of Contemporary China*, 25(102), 805-821.
- Lock, I., Seele, P., & Heath, R. L. (2016). Where grass has no roots: The concept of 'shared strategic communication' as an answer to unethical astroturf lobbying. *International Journal of Strategic Communication*, 10(2), 87-100.
- Mahieu, R. (2015). Feeding the Ties to "Home": Diaspora Policies for the Next Generations. *International Migration*, 53(2), 397-408.
- Mencutek, Z. S., & Baser, B. (2018). Mobilizing diasporas: Insights from Turkey's attempts to reach Turkish citizens abroad. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 20(1), 86-105.
- Mügge, L. (2011). Managing Transnationalism: Continuity and Change in Turkish State Policy. *International Migration*, 50 (1), 20-38. doi:10.1111/j.1468-2435.2010.00666.x.
- Ostergaard-Nielsen, E. (2003). Turkey and the 'Euro Turks': Overseas Nationals as an Ambiguous Asset. *International Migration and Sending Countries* içinde (77-98). E. Ostergaard-Nielsen (Ed.), Palgrave Macmillan.
- Ostergaard-Nielsen, E. (2016). Sending Country Policies. *Integration Processes and Policies in Europe* içinde (147-165). B. Garcés-Mascareñas, R. Penninx (Ed.), IMISCOE Research Series, Doi.10.1007/978-3-319-21674-4_9.
- Öktem, K. (2014). *Turkey's New Diaspora Policy: The Challenge of Inclusivity, Outreach and Capacity*. Istanbul Policy Center, Sabanci University.
- Pedroza, L., & Palop-García, P. (2017). Diaspora policies in comparison: An application of the Emigrant Policies Index (EMIX) for the Latin American and Caribbean region. *Political Geography*, 60, 165-178.
- Qurbanov, N., Hüseyinov, R., & Miraləm, E. (Dü). (2006). Azərbaycan diasporu: böyük yolun başlanğıcı. Bakü, Azərbaycan: "Çaşıoğlu" nəşriyyatı.
- Ragazzi, F. (2014). A comparative analysis of diaspora policies. *Political Geography*, 41, 74-89.
- Rist, R.C. (1978). *Guestworkers in Germany: The Prospect for Pluralism*. Praeger.

- Rumyansev, S. (2012). *Diaspora-Building in Post-Soviet Azerbaijan*. European University Institute.
- Sağlam, E. (2019). *TÜRKİYELİ GÖÇMENLERİN GÖZÜNDEN TÜRK DİASPORA POLİTİKASI: TOPLUMSAL SORUNLAR VE BEKLENTİLER - AVUSTURYA ÖRNEŞİ*. PhD Thesis, ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ , SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ, Ankara.
- Sağlam, E. (2020). Diaspora Politikalarına Yönelik Çağdaş Kuramsal Yaklaşımlar ve Türk Diaspora Politikası, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 16 (27), Doi.10.26466/opus.747426
- Sheffer, G. (2003). *Diaspora Politics At Home Abroad*. Cambridge University Press.
- Soltész, B. L. (2016). *Migration and Diaspora Policies for Development in Latin America* . PhD Thesis , Corvinus University of Budapest, Doctoral School of International Relations , Budapest.
- Şen, F. (1991). *Almanya'daki Türkiye*. Evrim Basım Yayım Dağıtım.
- T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba topluluklar Başkanlığı (YTB). (tarih yok). Mayıs 7, 2022 Erişim Adresi: <https://www.ytb.gov.tr/> adresinden alındı
- T.C. 2020 Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı. (2020). *Faaliyet Raporu 2020*. Erişim Adresi: <https://www.ytb.gov.tr/kurumsal/planlar-ve-raporlar>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB). (2020a). *Sivil Toplum Destekleri* . <https://www.ytb.gov.tr/destekler-ve-burslar/sivil-toplum-destekleri>
- T.C. 2021 sp Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB). (2021). *2019-2023 Stratejik Plan (Güncellenmiş Versiyon 2021)*. Erişim Adresi: <https://www.ytb.gov.tr/kurumsal/planlar-ve-raporlar>
- T.C. 2021 per Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB). (2021). 2022 Yılı Performans Programı. Erişim Adresi: <https://www.ytb.gov.tr/kurumsal/planlar-ve-raporlar>
- T.C. 2022Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB). (2022). *Faaliyet Raporu 2021*. Erişim Adresi: <https://www.ytb.gov.tr/kurumsal/planlar-ve-raporlar>
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDK). (2021). *Türk Dünyası 2040 Vizyonu*. Erişim Adresi: https://www.turkkon.org.tr/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu_2396
- Ulusoy, E. (2017). Diaspora Kavramı ve Türkiye'nin Diaspora Politikalarının Modern Teori Çerçevesinde Sosyo-Politik Bir Analizi. *İnsan & Toplum*, 7(1), 139-160 .
- Uslu, R., & Kocaman, S. (2013). THE ACTIVITIES OF THE AZERBAIJANI DIASPORA IN THE UNITED STATES OF AMERICA. (s. 46-50). Orlando: The West East Institute .
- Ünver, O.C. (2013). The Changing Diaspora Politics of Turkey. *Turkish Policy Quartely*, 12 (1). 181-189.
- Vezzoli, S., & Lacroix, T. (2010). *Building bonds for migration and development. Diaspora engagement policies of Ghana, India and Serbia*. International Migration Institute. Deutsche Gesellschaft für; Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH; Migration and Development Sector Project.
- Waterbury, M. A. (2009). *From Irredentism to Diaspora Politics: States and Transborder Ethnic Groups in Eastern Europe*. Ohio University, Department of Political Science. The Center for Global Studies at George Mason University.
- Yurtnaç, K. (2013). Başkan'dan. Üçüncü Yıl Biterken. *Artı 90 Dergisi*, 5.